

“Το Στέμμα και η ελληνική πολιτική ζωή, 1946-1974.”

*Διπλωματική Εργασία (ΔΕ), που εκπονείται στο πλαίσιο του
Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών, Νεώτερη και
Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία (ΣΕΙ), του Ελληνικού Ανοικτού
Πανεπιστημίου (ΕΑΠ).*

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ:
ΝΕΩΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΙΣΤΟΡΙΑ

ΟΔΥΣΣΕΑΣ ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΜ: 519585

Κ-Σ: ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ
Κ-Σ (ΧΟΥΡΧΟΥΛΗΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ (Α
Επιβλέπων))

20/06/2023

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του φοιτητή («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίας στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

*«Ευχαριστώ τους γονείς μου, τους φίλους μου και τον επιβλέποντα καθηγητή μου, που
στάθηκαν δίπλα μου κατά την εκπόνηση της εργασίας αυτής»*

Περίληψη

Η παρούσα εργασία Μεταπτυχιακής Ειδίκευσης εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών μου στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών με τίτλο «Σύγχρονη και Νεότερη Ελληνική Ιστορία» (ΣΕΙ), του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου (ΕΑΠ). Έχει τίτλο «Το Στέμμα και η ελληνική πολιτική ζωή από το 1946 έως το 1974». Η εξέταση ενός θεσμού που ήταν για χρόνια συνυφασμένος με το ελληνικό κράτος και συνδέθηκε με σημαντικά ιστορικά γεγονότα του έθνους μας, δεν ήταν μια εύκολη υπόθεση, καθώς χρειάστηκε να καλυφθεί ένα πολύ μεγάλο ιστορικό πλαίσιο, περίπου 100 χρόνων. Παρόλα αυτά, επιχειρήθηκε μια ουσιαστική και όσο το δυνατόν αντικειμενική θεώρηση του ρόλου της δυναστείας των Γλύξμπουργκ στα πολιτικά δρώμενα της χώρας. Βασικό αντικείμενο μελέτης αποτελεί η στάση και η συμβολή των μελών του Στέμματος στη διαμόρφωση των πολιτικών εξελίξεων του νέου ελληνικού κράτους, κυρίως κατά την περίοδο του 20^{ου} αιώνα. Τα γεγονότα αποτυπώνονται με ιστορικά χρονολογική σειρά και η δομή στηρίζεται σε 5 βασικές ενότητες. Η εισαγωγή αναφέρεται στη στάση του Στέμματος στις πολιτικές εξελίξεις έως και την περίοδο της απελευθέρωσης από την ναζιστική κατοχή. Το πρώτο κεφάλαιο, στην περίοδο της παλινόρθωσης του Γεωργίου Β΄ και το ρόλο του κατά τον ελληνικό εμφύλιο. Το δεύτερο κεφάλαιο επικεντρώνεται στην ανάμειξη του Βασιλιά στις πολιτικές εξελίξεις της πρώιμης μετεμφυλιακής περιόδου (1950-1961). Το τρίτο κεφάλαιο εξετάζει τις βασιλικές παρεμβάσεις, κατά την περίοδο της εκτροπής προς τη δικτατορία, ενώ το τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο αφορά στο τέλος του μοναρχικού θεσμού και το πέρασμα της χώρας στην μεταπολίτευση. Τυχόν λάθη ή παραλείψεις στην παρούσα εργασία βαρύνουν αποκλειστικά τον γράφοντα.

Λέξεις – Κλειδιά

Βασιλεία, Γλύξμπουργκ, Στέμμα, Παλάτι, Μοναρχία, Ελλάδα

Abstract

The present Master's thesis was written in the context of my studies in the Postgraduate Programme of Studies entitled "Modern and Contemporary Greek History", at the Hellenic Open University (Hellenic Open University), entitled "The Crown and Greek political life from 1946 to 1974". The examination of an institution that was for years intertwined with the Greek state and was associated with important historical events of our nation was not an easy task, as a very large historical context, about 100 years, had to be covered. Nevertheless, a substantial and as objective as possible consideration of the role of the Glyxburg dynasty in the political events of the country was attempted. The main object of study is the attitude and contribution of the members of the Crown in shaping the political developments of the new Greek state, mainly during the 20th century. The events are presented in historical chronological order and the structure is based on 5 main sections. The introduction refers to the attitude of the Crown to political developments up to the period of liberation from Nazi occupation. The first chapter, the period of the restoration of George II and his role during the Greek Civil War. The second chapter focuses on the King's involvement in the political developments of the early post-civil war period (1950-1961). The third chapter examines the royal interventions during the period of diversion to dictatorship, while the fourth and final chapter deals with the end of the monarchical institution and the country's transition to post-independence. Any errors or omissions in this paper are the sole responsibility of the author.

Keywords

Basel, Glyxburg, Crown, Palace, Monarchy, Greece

Πίνακας περιεχομένων

Περίληψη	3
Abstract	4
Εισαγωγή.....	6
Η Ιστορία του θεσμού της Βασιλείας στην Ελλάδα έως τον θάνατο του Γεωργίου Α΄	6
Στέμμα, πολιτική και πολιτειακό ζήτημα από τον Εθνικό Διχασμό και την Μικρασιατική Εκστρατεία έως τη δικτατορία του Μεταξά	8
Το πολιτειακό ζήτημα κατά την περίοδο της κατοχής και της απελευθέρωσης	12
1. Η παλινόρθωση και ο ρόλος του παλατιού κατά τον Εμφύλιο Πόλεμο	15
1.1. Η περίοδος της αντιβασιλείας και το ζήτημα του δημοψηφίσματος	15
1.2. Η παλινόρθωση του Γεωργίου Β΄	16
1.3. Τα πρώτα χρόνια βασιλείας του Παύλου και το τέλος του εμφυλίου (1947-1949).....	17
2. Ο ρόλος και η στάση του Στέμματος κατά την πρώιμη μετεμφυλιακή περίοδο (1950-1961)	19
2.1. Το Παλάτι και το πολιτικό σύστημα 1949/50-1952	19
2.1 Οι σχέσεις του Παπάγου με το Παλάτι και η διακυβέρνηση της χώρας έως και τον θάνατό του	22
2.2 Ο ρόλος του Παλατιού στις πολιτικές εξελίξεις, 1955-1961.	25
3. Η περίοδος των βασιλικών παρεμβάσεων, οι πολιτικές κρίσεις και η διολίσθηση προς την εκτροπή (1961/62-1967)	28
3.1. Οι εκλογές του 1961, ο Ανένδοτος Αγώνας και το Παλάτι.	28
3.2. Η σύγκρουση με τον Κ. Καραμανλή	30
3.3. Το Παλάτι και οι σχέσεις με την Ένωση Κέντρου έως τα Ιουλιανά.	32
3.4. Το Παλάτι και οι πολιτικές εξελίξεις από την «Αποστασία» έως τις παραμονές του απριλιανού πραξικοπήματος.	35
4. Το τέλος της μοναρχίας (1967-1974).....	37
4.1. Η στάση του παλατιού τις κρίσιμες ώρες της ανατροπής του πολιτεύματος.....	37
4.2. Ο η στάση και ο ρόλος του Κωνσταντίνου Β΄ μετά την επιβολή της δικτατορίας (1967-1974)	40
4.3. Η Μεταπολίτευση και το τέλος του θεσμού του θεσμού της μοναρχίας	42
Συμπεράσματα	46
Βιβλιογραφία	49

Εισαγωγή

Η Ιστορία του Θεσμού της Βασιλείας στην Ελλάδα έως τον θάνατο του Γεωργίου Α΄

Μετά το τέλος της ελληνικής επανάστασης και την δημιουργία του νέου κράτους, η Ελλάδα, υπό την ηγεσία του Ιωάννη Καποδίστρια, επεδίωξε την ανόρθωση της οικονομίας και της κοινωνίας, με τη δημιουργία ενός ισχυρού ανεξάρτητου κράτους, ένα εγχείρημα εξαιρετικά δύσκολο, αν αναλογιστεί κανείς τα δεδομένα της εποχής. Τα εμφυλιοπολεμικά πάθη που βασάνιζαν τον τόπο, πριν ακόμα τελειώσει η επανάσταση, οδήγησαν στην δολοφονία του «ασυμβίβαστου» κυβερνήτη, με αρκετούς να υιοθετούν την άποψη ότι κάποιες από τις Μεγάλες Δυνάμεις εμπλέκονταν με το περιστατικό. Σε κάθε περίπτωση, η περίοδος αναταραχής που ακολούθησε, άνοιξε το δρόμο για τη μετατροπή της Ελλάδας σε βασίλειο και την ανάληψη του μοναρχικού θρόνου από τον νεαρό Βαυαρό πρίγκηπα Όθωνα Βίτεελσμπαχ (Μελετόπουλος, 1994, 36-37).

Μετά την υπογραφή του Πρωτοκόλλου του Λονδίνου του 1830, της πρώτης επίσημης διεθνούς διπλωματικής πράξης που αναγνώριζε την Ελλάδα ως κυρίαρχο και ανεξάρτητο κράτος, οι τρεις Μεγάλες Δυνάμεις, που αποτέλεσαν τις λεγόμενες Προστάτιδες δυνάμεις του νεοπαγούς κράτους, Βρετανία, Ρωσία και Γαλλία αναγνώρισαν την ανεξαρτησία του ελληνικού κράτους και ανέθεσαν το βασιλικό Στέμμα στον νεαρό Βαυαρό πρίγκηπα, Όθωνα. Ο Βασιλιάς της Ελλάδας Όθων ο Α΄ θα παραμείνει στον ελληνικό θρόνο για 30 έτη, έως τον Οκτώβριο του 1862, όταν πια αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη χώρα, εν μέσω πολιτικών και κοινωνικών αναταραχών. Τον Νοέμβριο του ίδιου έτους στην Ελλάδα διεξάγεται δημοψήφισμα για την επιλογή ενός νέου Βασιλιά και ψήφιση συντάγματος. Αυτό ήταν και το τέλος της πρώτης ελληνικής δυναστείας. Το μεγαλύτερο μέρος των Ελλήνων, εξέφρασε την επιθυμία του σχετικά με την ανάληψη του θρόνου από τον Πρίγκηπα Αλφρέδο, Δούκα του Εδιμβούργου, ιδέα η οποία απορρίφθηκε από τις Μεγάλες Δυνάμεις (Βακαλόπουλος, 2008, 217-218). Η περίοδος της Μεσοβασιλείας που ακολούθησε

προκάλεσε αρκετές κρίσεις στο εσωτερικό της χώρας και χαρακτηρίστηκε ως κατάσταση χάους και αναρχίας και συντηρήθηκε έως και την έλευση του Βασιλιά Γεωργίου του Α' στις 17 Οκτωβρίου 1863. (Μελετόπουλος, 1994, 42).

Ο Γεώργιος Α' υπήρξε ο μακροβιότερος Βασιλιάς της Ελλάδας, αφού βασίλευσε σχεδόν 50 χρόνια, ενώ παράλληλα αποτέλεσε και τον πρώτο Μονάρχη από την οικογένεια Γλύξμπουργκ, που έμελλε να σημαδέψει την νεότερη και σύγχρονη ελληνική ιστορία. Η Εθνοσυνέλευση της 31ης Οκτωβρίου 1863 ενέκρινε την υποψηφιότητα του Γεωργίου του Α' ως βασιλιά των Ελλήνων σε αντίθεση με τον Όθωνα, που δήλωνε βασιλιάς της Ελλάδας. Αυτό πρακτικά υποδήλωνε την επιθυμία του Γεωργίου να είναι υπεύθυνος για την μοίρα του απανταχού ελληνισμού και όχι μόνο των κατοίκων του ελλαδικού χώρου, γεγονός που προκάλεσε την αντίδραση της Υψηλής Πύλης. Το πολίτευμα της Βασιλευομένης Δημοκρατίας που ορίστηκε τότε έδινε τη δυνατότητα στον λαό να ορίζει τους πολιτειακούς κανονισμούς και να καθορίζει τις αρμοδιότητες της Αρχής, με τον Βασιλιά παρ' όλα αυτά να διατηρεί το δικαίωμα να διορίζει ή να παύει τις κυβερνήσεις (Αλιβιζάτος, 1981, 81-82).

Ο ελληνικός λαός που είχε βιώσει τις τραγικές καταστάσεις της περιόδου της Μεσοβασιλείας, είχε εναποθέσει τις ελπίδες του στον νέο Βασιλιά, με τον ίδιο παρόλα αυτά να μην ανταποκρίνεται επαρκώς στις ανάγκες της κοινωνίας. Η πρώτη δεκαετία της θητείας του, σημαδεύτηκε από διαρκείς παρεμβάσεις στο κοινοβούλιο με τον Γεώργιο να παύει και να διορίζει κυβερνήσεις κατά βούληση, ενώ δεν αμφισβητείται ότι δεν δίσταζε να συνωμοτεί μυστικά ακόμα και κατά των υπουργών του (Πιπινέλης, 1951, 46-48). Οι διαρκείς αυτές παρεμβάσεις του Γεωργίου Α' στην πολιτική ζωή, σε συνδυασμό με την χρεωκοπία του 1893, τον ατυχή ελληνοτουρκικό πόλεμο και την οδυνηρή για τη χώρα ήττα το 1897, καθώς και την υπαγωγή της χώρας στο Διεθνή Οικονομικό Έλεγχο, προκάλεσαν τη λαϊκή δυσαρέσκεια, με μια μεγάλη μερίδα των Ελλήνων να αμφισβητεί πια ανοιχτά την ικανότητα του «θρόνου». Μια απόπειρα δολοφονίας εναντίων του Βασιλιά στις 14 Φεβρουαρίου του 1898, δεν κατάφερε να ανατρέψει το λαϊκό αίσθημα, που επιζητούσε την απομάκρυνση του Γεωργίου από τον θρόνο. Το κίνημα στο Γουδί, που εκδηλώθηκε λίγα χρόνια αργότερα (15 Αυγούστου 1909), είχε αντιμοναρχικό χαρακτήρα και επιζητούσε την απομάκρυνση των πριγκίπων από το στράτευμα. Η απροθυμία του Ελ. Βενιζέλου να προκαλέσει την έξωση από τη χώρα της δυναστείας των Γλύξμπουργκ, προς επίτευξη της εθνικής ενότητας, διατήρησε το πολίτευμα της Βασιλευομένης Δημοκρατίας, παρά την λαϊκή

απαίτηση για διενέργεια συντακτικής συνέλευσης, τον φθινόπωρο του 1910 (Μελετόπουλος, 1994, 52-53).

Τα τελευταία χρόνια της θητείας του, ο Γεώργιος Α' περιόρισε τις παρεμβατικές τάσεις του παρελθόντος και άφησε ουσιαστικά τον Βενιζέλο να προβεί σε σημαντικές μεταρρυθμίσεις, με στόχο την ανασύνταξη και ανασυγκρότηση του ελληνικού κράτους (Ιστορία των Ελλήνων, τ.14., 2006, 446-449). Οι ουσιαστικές ενέργειες του Βενιζέλου, δημιούργησαν ένα ισχυρό στράτευμα, που κατάφερε σημαντικές νίκες, κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους (1912-1913) (Βεντήρης, 1931, τ.1., 142-144). Η δολοφονία του Β. Γεωργίου Α' στις 5 Μαρτίου 1913 στη Θεσσαλονίκη, αφενός άφησε ανοιχτό ένα πεδίο συζητήσεων και συνομοσιών σχετικά με τα κίνητρα της δολοφονίας και αφετέρου έδωσε τα σκήπτρα στον πρωτότοκο γιό του τον Βασιλιά Κωνσταντίνο Α', ο οποίος με τη σειρά του θα διαδραματίσει ουσιαστικό ρόλο στην ελληνική πολιτική σκηνή, όντας ο μονάρχης του Εθνικού Διχασμού και της Μικρασιατικής Καταστροφής.

Στέμμα, πολιτική και πολιτειακό ζήτημα από τον Εθνικό Διχασμό και την Μικρασιατική Εκστρατεία έως τη δικτατορία του Μεταξά

Ο Κωνσταντίνος Α' ανέλαβε τον θρόνο στις 8 Μαρτίου 1913, έχοντας μεγάλη απήχηση στον ελληνικό λαό, όντας γενικός επιθεωρητής και μετέπειτα αρχιστράτηγος του ελληνικού στρατού, κατά τις νικηφόρες μάχες των Βαλκανικών Πολέμων. Το κύρος που είχε αποκτήσει μετά την επιτυχή οργάνωση του στρατεύματος, που οδήγησε την Ελλάδα σε μεγάλες νίκες και επέκταση των εδαφών της, είχαν εξυψώσει το γόητρο του, με το όνομά του, να παραπέμπει συνειρμικά τους Έλληνες, στον τελευταίο βυζαντινό Αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Παλαιολόγο, δημιουργώντας υψηλές προσδοκίες για τον ίδιο (Μαυρογορδάτος, τχ. 151, 2002, 18). Ο αυταρχικός και επίμονος χαρακτήρας του Κωνσταντίνου, είχε αρχίσει να διαφαίνεται όταν δεν συμμορφώθηκε άμεσα με την εντολή του Βενιζέλου για προέλαση προς τη Θεσσαλονίκη, προκειμένου να καταλάβει πρώτος την πόλη πριν από τον βουλγαρικό, επιμένοντας στην άποψη ότι ο στρατός έπρεπε να κινηθεί προς το Μοναστήρι. Αυτή ήταν και η πρώτη προστριβή ανάμεσα στον διάδοχο και τον πρωθυπουργό και υπουργό των στρατιωτικών Ελ. Βενιζέλο. Η σθεναρή επιμονή του Βενιζέλου στο στρατηγικό του σχέδιο δικαιώθηκε τελικώς, με τον Κωνσταντίνο να καταλαμβάνει την πόλη της

Θεσσαλονίκης, ανήμερα του Αγίου Δημητρίου το 1912 (Χαλκιαδάκης, 2020, 80-82).

Το ξέσπασμα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, βρήκε τον Κωνσταντίνο και τον Βενιζέλο να εκφράζουν δύο αντικρουόμενες απόψεις σχετικά με την στάση, που έπρεπε να κρατήσει η χώρα στον ευρωπαϊκό πόλεμο. Η κυβέρνηση του Βενιζέλου είχε προσανατολιστεί προς την Αντάντ (Εγκάρδια Συνεννόηση), που στηριζόταν από την Αγγλία, τη Γαλλία και τη Ρωσία, ενώ αντίθετα ο Β. Κωνσταντίνος πρόβαλε την ιδέα της «ουδετερότητας» της Ελλάδας, καθώς πίστευε ακράδαντα στην επικράτηση των Κεντρικών Δυνάμεων, που στηρίζονταν από την Γερμανία. Με πρόσχημα την διασφάλιση της ειρήνης και της σταθερότητας στην περιοχή, ο Βασιλιάς υποστήριζε την ουδετερότητα, δηλαδή την αποχή της χώρας από τις επικείμενες πολεμικές συγκρούσεις, γεγονός το οποίο εξυπηρετούσε τα γερμανικά συμφέροντα (Μαυρογορδάτος, 2003, 17-18). Η παρεμβατική πολιτική του Κωνσταντίνου και η άρνησή του να συμμετάσχει η Ελλάδα στην εκστρατεία στα Δαρδανέλια, τον Φεβρουάριο του 1915, οδήγησε τον Βενιζέλο σε παραίτηση. Στις εκλογές που ακολούθησαν λίγους μήνες αργότερα, στις 31 Μαΐου/13 Ιουνίου 1915 το κόμμα των Φιλελευθέρων θριάμβευσε, κερδίζοντας ισχυρή κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Η νεοεκλεγείσα κυβέρνηση εξαναγκάστηκε ξανά σε παραίτηση, λίγους μήνες αργότερα, μετά την σθεναρή άρνηση του Βασιλιά να υπογράψει το διάταγμα, με βάση το οποίο η Ελλάδα καλούνταν (βάση συνθήκης του 1913) να συνδράμει την Σερβία στον πόλεμο με τη Βουλγαρία (Μαυρογορδάτος, 2015, 60-65). Οι εκλογές του Δεκεμβρίου σχημάτισαν μια εντελώς αντιβενιζελική βουλή με το κόμμα των Φιλελευθέρων να επιλέγει την αποχή, ως ένδειξη διαμαρτυρίας, για τις παράνομες βασιλικές παρεμβάσεις. Τα δύο επόμενα χρόνια, αποτέλεσαν μια από τις πιο οδυνηρές περιόδους της νεότερης ιστορίας, με την Ελλάδα ουσιαστικά να μοιράζεται στα δύο και τις συνέπειες να είναι οδυνηρές για όλους. Οι ευθύνες εκατέρωθεν είναι μεγάλες, με τους δύο ισχυρούς ηγέτες του κράτους, να προτιμούν το δρόμο του εγωισμού και των εμφύλιων συγκρούσεων παρά την μέθοδο της σύμπνοιας και της συμπόρευσης, σε μια από τις σημαντικότερες στιγμές της ιστορίας της χώρας.

Κατά τη διετή διακυβέρνηση της Ελλάδας από τον Κωνσταντίνο, σημειώθηκαν γεγονότα, που ουσιαστικά απομάκρυναν την χώρα από την «ουδετερότητα», η οποία άλλωστε δεν έγινε σεβαστή από τις εμπόλεμες δυνάμεις και την κατεύθυναν προς τη στήριξη της Γερμανίας. Με την ανοχή του Βασιλιά το 4^ο Σώμα Στρατού παραδόθηκε

στους Γερμανούς, ενώ και το οχυρό Ρούπελ, πού είχε υψηλή στρατηγική σημασία, παραδόθηκε επίσης στα γερμανοβουλγαρικά στρατεύματα, συνθέτοντας ένα πλέγμα εθνικής μειοδοσίας από τον Κωνσταντίνο (Μελετόπουλος, 1994, 70-71). Η κατάσταση ξέφυγε ουσιαστικά μετά τη συμμετοχή των ξένων δυνάμεων στον διχασμό, οι οποίες κινούνταν με βάση την εξυπηρέτηση των συμφερόντων τους. Ως αποτέλεσμα, το φθινόπωρο του 1916 στη Θεσσαλονίκη ξεσπά το «Κίνημα της Εθνικής Αμύνης» με επικεφαλής τον Βενιζέλο και τους δύο νικητές των Βαλκανικών πολέμων, τον ναύαρχο Παύλο Κουντουριώτη και τον στρατηγό Δαγκλή. Ο οριστικός διχασμός και του κράτους είχε υλοποιηθεί πια με τον σχηματισμό δύο κυβερνήσεων, της Προσωρινής Κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης «Κυβέρνηση Εθνικής Αμύνης» υπό τον Βενιζέλο, που κήρυξε έκπτωτο τον Κωνσταντίνο και της «Κυβέρνησης των Αθηνών», που ξεκίνησε τον πόλεμο στον Βενιζέλο. Η Προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης στόχευε στη συγκρότηση στρατού, που θα πολεμούσε στο πλευρό της Αντάντ στο Μακεδονικό μέτωπο (Μαυρογορδάτος, 2015, 93-94). Ο συμμαχικός αποκλεισμός του Πειραιά και οι τραγικές συνέπειες που προκάλεσε στην οικονομία της χώρας, ανάγκασαν τον Κωνσταντίνο να αφήσει τον θρόνο, προς χάριν του γιού του Αλέξανδρου και να αυτοεξοριστεί στην Ελβετία. Ο Βενιζέλος ανέλαβε ξανά το πρωθυπουργικό αξίωμα επαναφέροντας την «Βουλή των Λαζάρων», που είχε διαλυθεί παράνομα 2 χρόνια πριν και κήρυξε τον πόλεμο στη Γερμανία και τη Βουλγαρία (Καλύβας, 2015, 125-127).

Ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος έληξε, με την Ελλάδα να βρίσκεται στην πλευρά των νικητών και τον Βενιζέλο να υπογράφει την μεγαλειώδη Συνθήκη των Σεβρών (1920), που διπλασίαζε σχεδόν τα εδάφη της χώρας και τους Συμμάχους να δίνουν εντολή στην Ελλάδα να αποβιβασθεί στην Σμύρνη, με στόχο την τήρηση της τάξης. Το όνειρο της Μεγάλης Ιδέας έμοιαζε πιο κοντά από ποτέ. Ο αναπάντεχος θάνατος του Αλέξανδρου, λίγο πριν τις εκλογές που είχε προκηρύξει ο Βενιζέλος για την απόκτηση «νωπής λαϊκής εντολής», σε συνδυασμό με την κόπωση των Ελλήνων από τους συνεχείς πολέμους των προηγούμενων ετών, προκάλεσαν την απόλυτη ανατροπή του πολιτικού σκηνικού. Ο Ε. Βενιζέλος χάνει τις εκλογές και εγκαταλείπει τη χώρα, ενώ ο Κωνσταντίνος επιστρέφει στον θρόνο του, μετά από δημοψήφισμα, προκαλώντας σφοδρές αντιδράσεις στις Μεγάλες Δυνάμεις, που έβλεπαν στο πρόσωπο του Μονάρχη, τον εχθρό των συμφερόντων τους (Ντριώ, 1930, 198). Η μεταστροφή της στάσης των Μεγάλων Δυνάμεων, αλλά και οι ριζικές εκκαθαρίσεις που διενήργησαν φιλοβασιλικές κυβερνήσεις στο ελληνικό στράτευμα, προκάλεσαν την οδυνηρή

αποτυχία της Μικρασιατικής Εκστρατείας, που ολοκληρώθηκε με τα τραγικά γεγονότα, στα παράλια της Σμύρνης (Λιάκος, 2019, 92-94).

Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, τα ηττημένα τμήματα του στρατού στη Χίο και τη Λέσβο, με επικεφαλής τους συνταγματάρχες Ν. Πλαστήρα και Στ. Γονατά και τον αντιπλοίαρχο Δ. Φωκά, απαίτησαν εγγράφως την παραίτησή του Κωνσταντίνου, υπέρ του διαδόχου του Γεωργίου Β'. Παράλληλα ζήτησαν τη διάλυση της βουλής, την ενίσχυση του στρατιωτικού μετώπου στη Δυτική Θράκη και τον σχηματισμό κυβέρνησης που θα έχαιρε της εμπιστοσύνης της Αντάντ. Ο Κωνσταντίνος έκανε αποδεκτά τα αιτήματά τους και εγκατέλειψε την Ελλάδα για το Παλέρμο της Ιταλίας, όπου απεβίωσε λίγους μήνες αργότερα, τον Ιανουάριο του 1923 (Πετρίδης, 1999, 131-132). Σύμφωνα με αναφορές του πρώην γραμματέα του, Γ. Μελά σχετικά με τον χαρακτήρα του Βασιλιά: *«Κακά περιστοιχισμένος, τριγυριζόμενος από κόλακας, τους γερμανοφίλους και τους αντιβενιζελικούς, δέσμιος μάλιστα της βασιλίσσης, - όλα αυτά είνε ελαφρυντικά υπέρ αυτού, το παραδέχομαι. Αλλ' αν δεν ήτο ο ίδιος εις θέσιν να εκλέξη τον καλόν δρόμον, αυτό αποδεικνύει ότι ήτον ανάξιος να βασιλεύση, ότι δεν είχε πατρίδα, ότι, εν πάση περιπτώσει, η Ελλάς δεν ήτο η δική του πατρίς. Ουδείς ίσως Βασιλεύς εκράτησε εις χείρας ποτέ τόσας ευνοϊκάς συνθήκας, όσας αυτός. Αλλά δεν ηθέλησε να τας χρησιμοποιήσει!»* (Μελάς, 2000, 58).

Η πρώτη περίοδος βασιλείας του Γεωργίου Β' στην Ελλάδα, διήρκησε μόλις 14 μήνες (Σεπτέμβριος 1922- Οκτώβριος 1923). Η λαϊκή οργή κατά του θεσμού της βασιλείας, που θεωρήθηκε υπεύθυνος για τον ξεριζωμό των Ελλήνων της Ιωνίας, είχε φθάσει στο αποκορύφωμα, με την Δίκη των έξι, να αποτελεί ένα πρώτο στάδιο εκτόνωσης της επιθυμίας του όχλου για εκδίκηση¹. Στις 25 Μαρτίου 1924, με ψήφισμα της Δ' Συντακτικής Συνέλευσης ανακηρύχθηκε η Αβασίλευτη Δημοκρατία και η δυναστεία ανακηρύχθηκε έκπτωτη ενώ η επικύρωση του ψηφίσματος τέθηκε σε δημοψήφισμα την 13η Απριλίου 1924. Παρά τον μεγάλο αγώνα των φιλομοναρχικών κύκλων για την παλινόρθωση του Γεωργίου Β' και τον φανατισμό που καλλιέργησαν στο λαό, αποδοκιμάστηκε πανηγυρικά η δυναστεία και εγκρίθηκε το ψήφισμα με ποσοστό 70%. Πρώτος πρόεδρος της δημοκρατίας εκλέχθηκε ο ναύαρχος Παύλος

¹ Πρόκειται για την δίκη των υπευθύνων της Μικρασιατικής Καταστροφής, βάση της οποίας καταδικάστηκαν σε θάνατο και εκτελέσθηκαν έξι ηγετικά φιλοβασιλικά στελέχη, που θεωρήθηκαν υπαίτιοι για τα τραγικά γεγονότα, που οδήγησαν εκατομμύρια πρόσφυγες να εγκαταλείψουν τις οικίες τους και να εγκατασταθούν στην Ελλάδα (Νοέμβριος 1922).

Κουντουριώτης (Πετρίδης, 1999, 216-217). Η εποχή του Μεσοπολέμου, έβρισκε την Ελλάδα αβασίλευτη, χωρίς να αναζητά την προστασία ενός μονάρχη, με βασικές προτεραιότητες την αναζήτηση μια νέας εθνικής ταυτότητας, την πολιτική σταθερότητα και την αποκατάσταση ενός μεγάλου αριθμού προσφύγων που προσπάθησαν να ριζώσουν στον νέο τους τόπο.

Η επιστροφή του Γεωργίου Β' στην Ελλάδα έγινε τον Οκτώβριο του 1935, όταν η κυβέρνηση Τσαλδάρη ανατρέπεται από τους υποστράτηγους Παπάγο και Ρέππα και τον υποναύαρχο Οικονόμου. Οι τελευταίοι αξίωσαν από τον πρωθυπουργό την πραξικοπηματική παλινόρθωση της βασιλείας. Ο Τσαλδάρης παραιτήθηκε και σχηματίστηκε κυβέρνηση υπό τον Γεώργιο Κονδύλη. Ο Κονδύλης πίστευε πως ο Γεώργιος Β', αντιπροσώπευε ένα μόνιμο πολιτειακό στήριγμα. Ένα νόθο δημοψήφισμα (97,8% υπέρ της βασιλείας) το οποίο διενεργήθηκε στις 3 Νοεμβρίου 1935 έδινε στον έκπτωτο Βασιλιά το αίσθημα της 'λαϊκής συναίνεσης', που ζητούσε για να επιστρέψει (Λιάκος, 2019, 182). Οι παρεμβάσεις του Γεωργίου στις κυβερνήσεις μετά την επιστροφή του ήταν καταφανείς. Αρχικά διόρισε πρωθυπουργό τον Κ. Δεμερτζή, απολύοντας τον Κονδύλη, ο οποίος ήταν υπεύθυνος εν μέρει για την επιστροφή του στη χώρα. Οι απεργιακές κινητοποιήσεις των ετών 1935-1936 σε μεγάλες πόλεις της Ελλάδας, και ο φόβος για ενδυνάμωση του ΣΕΚΕ (πρώην ΚΚΕ), που είχε ιδρυθεί το 1918, έγιναν το βασικό πρόσχημα για να κηρυχθεί η δικτατορία του Ιωάννη Μεταξά στις 4 Αυγούστου 1936. Με το καθεστώς να στηρίζεται πλήρως από τον βασιλιά Γεώργιο, το στέμμα έπαιζε κεντρικό ρόλο στην λήψη των αποφάσεων και στην εξωτερική πολιτική της δικτατορίας Μεταξά (Λιάκος, 2019, 179-184).

Το πολιτειακό ζήτημα κατά την περίοδο της κατοχής και της απελευθέρωσης

Μετά το ξέσπασμα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, η Ελλάδα δέχτηκε διαδοχικές επιθέσεις από Ιταλία και Γερμανία. Μετά το θάνατο του Μεταξά στο τέλος του Ιανουαρίου 1941, ο Γεώργιος Β' έμεινε το μοναδικό κέντρο εξουσίας στον τόπο. Λίγο πριν οι Γερμανοί καταλάβουν την Αθήνα, έφυγε για την Κρήτη και από εκεί για το Κάιρο. Τελικός προορισμός του ήταν το Λονδίνο, όπου δέχθηκε θερμή υποδοχή από τον Ουίνστον Τσόρτσιλ. Ο βασιλιάς διέθετε την αμέριστη υποστήριξη της βρετανικής κυβέρνησης, με τον Άγγλο πρωθυπουργό να νιώθει υποχρέωση απέναντί του, μετά την

συμπαράταξη της Ελλάδας με την Βρετανία και τον αγώνα της εναντίον του Άξονα (Brewer, 2016, 185-186). Η στάση του βασιλιά, κρινόταν ιδιαίτερα σημαντική, ως προς την εξέλιξη που θα είχε το ελληνικό πολιτειακό ζήτημα. Συγκεκριμένα, στην περίπτωση που ο Γεώργιος δεσμευόταν να επαναφέρει το σύνταγμα, θα θεωρούνταν παράνομο τόσο το καθεστώς το Μεταξά, όσο και το αξίωμά του στην κεφαλή του καθεστώτος, κάτι που αρνούνταν πεισματικά να κάνει. Επιπροσθέτως, παράνομη θα κρινόταν και η εξόριστη ελληνική κυβέρνηση, ως συνέχεια του Μεταξικού καθεστώτος. Τέλος, υπήρχε σύγχυση ως προς την επαναφορά του συντάγματος, καθώς το τελευταίο ισχύον σύνταγμα, ήταν εκείνο του 1927, που θεωρούνταν δημοκρατικό, ενώ οι Βρετανοί επιζητούσαν το μοναρχικό σύνταγμα του 1911 (Brewer, 2016, 186-187).

Όσον αφορά στην στάση των αντιστασιακών ομάδων που δρούσαν στην Ελλάδα, κατά την περίοδο της κατοχής, ως προς το πολιτειακό, εκφράζονταν διαφορετικές απόψεις από τις δύο αντιμαχόμενες πλευρές. Ο Ζέρβας, αρχηγός του ΕΔΕΣ, δρούσε περισσότερο καιροσκοπικά. Μολονότι, κατά βάση ήταν αντιμοναρχικός, και το επίσημο ιδρυτικό καταστατικό της αντιστασιακής ομάδας ήταν αντίθετο με την παλινόρθωση, εντούτοις σταδιακά υποστήριξε την φιλοβασιλική πολιτική, επιζητώντας κατά κύριο λόγο την στήριξη των Βρετανών. Αντίθετα, το ΕΑΜ επέμενε στην διεξαγωγή δημοψηφίσματος, αναμένοντας κατά βάση την έκφραση με μεγάλη πλειοψηφία, λαϊκής αντίθεσης στον μοναρχικό θεσμό (Brewer, 2016, 187-188). Στις 21 Μαρτίου 1943, ο Βασιλιάς επισκέφθηκε το Κάιρο για να επιθεωρήσει τα ελληνικά στρατεύματα, ενώ τον Αύγουστο του 1943, οι ηγεσίες των ελληνικών αντιστασιακών ομάδων επισκέφθηκαν επίσης την πρωτεύουσα της Αιγύπτου, για να υπογράψουν την Πρώτη Στρατιωτική Συμφωνία, που αφορούσε στον σχηματισμό ενιαίων Εθνικών Ομάδων αντίστασης. Από τη μία πλευρά, υπήρχε η πλειοψηφία των στελεχών της κυβέρνησης, με σαφείς αναφορές στο προπολεμικό καθεστώς του Μεταξά, το οποίο στήριζαν με θέρμη ο βασιλιάς Γεώργιος Β', ως μέσο, για τη θεσμική επιστροφή του μετά τη λήξη του πολέμου στην χώρα, καθώς και το μεγαλύτερο μέρος των εν ενεργεία αξιωματούχων. Από την άλλη πλευρά, οι πολιτικοί εκπρόσωποι του βενιζελισμού και, οι μετά το 1935, απότακτοι αξιωματούχοι επεδίωκαν την επαναφορά τους στο προσκήνιο, από το οποίο είχαν απομακρυνθεί κατά τη διάρκεια της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου. Την ίδια ώρα, εντός των τάξεων του στρατεύματος εμφανίστηκαν και οι πρώτες προσκείμενες στο ΕΑΜ κινήσεις (πχ Αντιφασιστική

Στρατιωτική Οργάνωση- ΑΣΟ), βασικό χαρακτηριστικό των οποίων, ήταν η εναντίωση στο θεσμό της βασιλείας και η επιθυμία για αποτίναξη του παλαιού μεταξικού καθεστώτος. Ο συνδυασμός αυτών των γεγονότων καθιστούσε σχεδόν αδύνατη την ύπαρξη ενός σταθερού πολιτικού σχήματος, ενώ η δημιουργία οργανωμένου, πειθαρχημένου, μάχιμου αλλά και πολιτικά ελεγχόμενου στρατεύματος ήταν ακόμα δυσκολότερο εγχείρημα. Το πολιτειακό ζήτημα στάθηκε για άλλη μια φορά τροχοπέδη στις προσπάθειες συνεννόησης των αντιστασιακών. Στις 26 Μαρτίου του 1944, το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ ανακοίνωσε την ίδρυση μιας δικής του μορφής ελληνική κυβέρνηση, την λεγόμενη ΠΕΕΑ (Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης), και αιτήθηκε άμεσα την εισχώρηση της στην επίσημη εξόριστη κυβέρνηση του Καΐρου. Η άρνηση των Βρετανών να δεχθούν την ιδέα αυτή, έφερε στο φως την λύση «Παπανδρέου». Ο Γ. Παπανδρέου ανέλαβε την λειτουργία ενός ενιαίου εθνικού στρατού, υπό της οδηγίες μιας κυβέρνησης κοινής αποδοχής, με συμμετοχή και των δύο αντιστασιακών ομάδων σε καίρια υπουργεία. Τον Σεπτέμβριο του 1944 η Ελλάδα διέθετε πλέον μια κυβέρνηση εθνικής ενότητας, με στόχο την τάξη και την σταθερότητα (Brewer, 2016, 246-249).

Η απελευθέρωση της Ελλάδας από τα γερμανικά στρατεύματα τον Οκτώβριο του 1944, έκλεινε ένα αιματηρό κεφάλαιο για την νεότερη ιστορία της χώρας, άνοιγε όμως το δρόμο για μια μεγαλύτερη θύελλα που πλησίαζε, αυτή του εμφυλίου πολέμου. Η πιθανή επιστροφή του Βασιλιά στη χώρα, που έμεινε στην ιστορία ως πολιτειακό ζήτημα, όξυνε σε μεγάλο βαθμό τη διαμάχη ανάμεσα στην Αριστερά και την Δεξιά στην Ελλάδα. Υπό τον φόβο της Κομμουνιστικής απειλής, η μοναρχία φάνταζε ως αντίβαρο και σύντομα κατέστη πόλος αντικομμουνιστικής συσπείρωσης των αστικών πολιτικών δυνάμεων. Στα μέσα του Οκτωβρίου του 1944, η ελληνική κυβέρνηση και τα βρετανικά στρατεύματα είχαν εγκατασταθεί στην Αθήνα, με κύριο μέλημα την ανασύνταξη του κράτους και τον αφοπλισμό των αριστερών αντιστασιακών ομάδων, που επεδίωκαν την ανατροπή του πολιτικού συστήματος (Ριζάς, 2011, 15-16). Τα τραγικά γεγονότα που έλαβαν χώρα στην πλατεία Συντάγματος την Κυριακή 3 Δεκεμβρίου, έμειναν στην ιστορία ως Δεκεμβριανά και αποτέλεσαν μια τραγωδία, όσον αφορά τις συνέπειες που είχαν στο μετέπειτα εμφύλιο χάος, που οδηγήθηκε η χώρα (Χαριτόπουλος, 2009, 660).

1. Η παλινόρθωση και ο ρόλος του παλατιού κατά τον Εμφύλιο Πόλεμο

1.1. Η περίοδος της αντιβασιλείας και το ζήτημα του δημοψηφίσματος

Ο Γεώργιος Β' καθόλη τη διάρκεια της κατοχής και της απελευθέρωσης, θεωρούσε την παλινόρθωση στην Ελλάδα, ως τη μόνη λύση για την καταπολέμηση του «κομμουνιστικού κινδύνου», αρνούμενος τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος. Παρόλα αυτά, κατά τη διάρκεια των έντονων επεισοδίων της εμφύλιας σύρραξης, μετά τις πιέσεις του Τσόρτσιλ ο βασιλιάς αποδέχεται την λύση της αντιβασιλείας, με σκοπό να ελέγξει την έκρυθμη κατάσταση και να διατηρήσει ενωμένο τον αστικό κόσμο (Μελετόπουλος, 1994, 155-157). Ο Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός, που ανέλαβε το αξίωμα, χειρίστηκε τα γεγονότα με δυναμισμό, έχοντας την απόλυτη στήριξη των Βρετανών. Σχηματίστηκε νέα κυβέρνηση και τη θέση του Πρωθυπουργού ανέλαβε ο στρατηγός Νικόλαος Πλαστήρας, με τον προκάτοχό του, τον Γ. Παπανδρέου να απουσιάζει εντελώς. Βασική προτεραιότητα της νέας κυβέρνησης ήταν να συμφωνηθεί εκεχειρία και να διακοπούν οι μάχες ιδίως στην Αθήνα. Με τον ΕΛΑΣ να βρίσκεται σε μειονεκτική θέση, θεωρήθηκε σωστότερη λύση να αποσυρθούν τα στρατεύματα και να ξεκινήσουν διαπραγματεύσεις (Brewer, 2016, 293-294). Η συμφωνία της Βάρκιζας τον Φεβρουάριο του 1945, προέβλεπε το τέλος των εχθροπραξιών από τον ΕΛΑΣ, και την παράδοση όσων όπλων και αγαθών είχαν κατασχεθεί, κατά το προηγούμενο διάστημα. Παράλληλα συμφωνήθηκε, να δοθεί αμνηστία στους πολιτικούς κρατούμενους, να δημιουργηθεί ενιαίος εθνικός στρατός και να τιμωρηθούν οι δωσίλογοι των ταγμάτων ασφαλείας (Brewer, 2016, 296).

Η συμφωνία της Βάρκιζας έδειχνε να λύνει σε μεγάλο βαθμό τα προβλήματα σταθερότητας, που αντιμετώπιζε η χώρα. Παρόλα αυτά, ούτε η εσωτερική γαλήνη και ασφάλεια αποκαταστάθηκε, ούτε η πολιτική σταθερότητα. Ο επόμενος ενάμισης χρόνος, σηματοδεύτηκε από συγκρούσεις χαμηλής έντασης, ιδίως τη λεγόμενη «Λευκή Τρομοκρατία» και πολιτικές μεταβολές. Κατά το έτος 1945, η χώρα κυβερνήθηκε από πέντε διαφορετικούς πρωθυπουργούς, δείγμα της μεγάλης αστάθειας που επικρατούσε στην πολιτική ζωή. Στην Ελλάδα, το δίλημμα του εθνικού διχασμού «Βενιζέλος ή Κωνσταντίνος», και «βενιζελισμός - αντιβενιζελισμός», είχε αντικατασταθεί από το δίλημμα, αβασίλευτη ή βασιλευόμενη δημοκρατία. Υπέρ της επιστροφής της

μοναρχίας, θέτονταν το Λαϊκό Κόμμα του Τσαλδάρη και ορισμένες μικρότερες φιλοβασιλικές ομάδες, ενώ την αβασίλευτη δημοκρατία στήριζαν κυρίως οι Παπανδρέου, Κανελλόπουλος, Σοφούλης και βέβαια το ΚΚΕ και άλλα μικρότερα κόμματα της Αριστεράς (Brewer, 2016, 302).

1.2. Η παλινόρθωση του Γεωργίου Β΄

Κάποιες εσωτερικές διαφωνίες, εντός του ΕΛΑΣ, όσον αφορά στην συμφωνία της Βάρκιζας, μετέστρεψαν την διαλλακτική στάση των κομμουνιστών, οι οποίοι ένα χρόνο μετά την υπογραφή της συμφωνίας, οργάνωσαν ξανά ένοπλο αγώνα, με στόχο την ανατροπή του αστικού καθεστώτος. Μια ακόμη αιτία, για την οποία οι κομμουνιστές οδηγήθηκαν στην ένοπλη σύγκρουση ήταν η τρομοκρατία που επικρατούσε την εποχή εκείνη ανάμεσα σε αριστερούς και δεξιούς. Παρά την παράδοση σημαντικού οπλισμού, κατά τη συμφωνία της Βάρκιζας, ο ΕΛΑΣ διέθετε ακόμα ισχυρή ένοπλη δύναμη (Brewer, 2016, 308-309). Η επιλογή του Γ.Γ του ΚΚΕ, Νίκου Ζαχαριάδη, να απέχουν οι κομμουνιστές από τις εκλογές της 31^{ης} Μαρτίου 1946, έδειξε να στοιχίζει στον αγώνα τους, με τον ίδιο να αναθεωρεί αυτήν του την επιλογή, λίγα χρόνια αργότερα (Κούσουλας, 1971, 191). Το αποτέλεσμα της κάλπης ανέδειξε μια ηχηρή νίκη των μοναρχικών, με ποσοστό άνω του 65%, με τον Τσαλδάρη να αναλαμβάνει πρωθυπουργός. Ακολούθησε το δημοψήφισμα για το πολιτειακό, την 1^η Σεπτεμβρίου 1946, με τη συμμετοχή και των κομμουνιστών. Η λαϊκή επιθυμία μεταφράστηκε σε ένα ποσοστό της τάξεως του 65% υπέρ της επιστροφής του βασιλιά στην Ελλάδα. Άξιο αναφοράς είναι το γεγονός ότι τα σλαβόφωνα χωριά της Μακεδονίας, που κατά τον εμφύλιο υποστήριζαν τους κομμουνιστές, ήταν κατά της επιστροφής του Βασιλιά, ενώ τα ελληνόφωνα υπέρ. Με το αποτέλεσμα της κάλπης, να κατηγορείται από πολλούς ως νόθο και με τα εμφύλια πάθη, όχι μόνο να μην έχουν κοπάσει, αλλά να οδηγούν τη χώρα σε διολίσθηση εκ νέου σε εμφύλια σύγκρουση, ο Γεώργιος Β΄ επέστρεψε στον θρόνο του, στις 28 Σεπτεμβρίου 1946 (Clogg, 2015, 189-191).

Μετά την επιστροφή του, οι Βρετανοί εξήγησαν στον Γεώργιο την ανάγκη να τερματιστεί το εμφυλιοπολεμικό κλίμα και το κινήγι των κομμουνιστών από τους εθνικόφρονες, που ονομάστηκε «λευκή τρομοκρατία». Ο Βασιλιάς, παρότι θεωρούνταν ένας από τους μεγαλύτερους πολέμιους του κομμουνισμού, αποδέχτηκε

την ιδέα, να μείνουν στο παρελθόν τα εμφυλιοπολεμικά πάθη και να μην οδηγηθεί ξανά ο τόπος σε δικτατορία. Παρά το γεγονός ότι είχε την πρόθεση να προβεί σε ριζικές αλλαγές, έφυγε από τη ζωή σχετικά νέος, σε ηλικία 57 ετών. Από τα 24 έτη της συνολικής βασιλείας του, ο Γεώργιος Β' είχε περάσει τα 11 εξ αυτών στην εξορία (1924-1935) και άλλα πέντε εκτός χώρας (1941-1946). Η τελευταία θητεία του, που τον βρήκε εντός των ελληνικών συνόρων αποδείχθηκε και η συντομότερη καθώς έζησε ελάχιστους μήνες, μετά την παλινόρθωσή του και την επιστροφή του στη χώρα (Ριζάς, 2011, 301-302). Πέθανε ξαφνικά την 1^η Απριλίου 1947, με έναν μύθο να γεννάται γύρω από τον θάνατό του. Αρκετοί απέδωσαν το γεγονός σε δολοφονία του από μυστικές υπηρεσίες, μια θεωρία συνομωσίας, που καλλιεργήθηκε και για άλλα μέλη της οικογένειας Γλύξμπουργκ. Στο πρώτο άκουσμα της είδησης αρκετοί ήταν αυτοί που θεώρησαν ότι επρόκειτο για μια κακόγουστη «πρωταπριλιάτικη» φάρσα, αλλά επικράτησε ανησυχία όταν επιβεβαιώθηκε. Το διάστημα των έξι μηνών που βασίλευσε, κατά τα έτη 1946-47, δεν μπορεί να θεωρηθεί ικανό για να τον κρίνουμε με επάρκεια. Την βασιλεία της χώρας ανέλαβε ο αδελφός του Γεωργίου, Παύλος, ο οποίος βρέθηκε στον θρόνο, οδηγώντας την Ελλάδα, μέσα από τις δυσκολίες των επόμενων ετών (Μελετόπουλος, 1994, 158-159).

1.3. Τα πρώτα χρόνια βασιλείας του Παύλου και το τέλος του εμφυλίου (1947-1949)

Ο βασιλιάς Παύλος ήταν το πέμπτο μέλος της δυναστείας των Γλύξμπουργκ που ανέβηκε στον θρόνο της Ελλάδας από το 1863. Βασίλευσε για δεκαεπτά χρόνια από το 1947 έως τον θάνατό του το 1964. Ήταν νυμφευμένος με την Γερμανίδα βασίλισσα Φρειδερίκη, ένας γάμος που έγινε παρά τις έντονες αντιδράσεις του αδερφού του, Γεωργίου Β', που πίστευε ότι ο κόσμος θα κατέκρινε το γεγονός ότι στα νιάτα της υπήρξε μέλος της ναζιστικής νεολαίας. Η ανάληψη της εξουσίας από τον Παύλο έγινε την εποχή του Εμφυλίου Πολέμου και του Δόγματος Τρούμαν, που ουσιαστικά απέβλεπε στην στήριξη της Ελλάδας και της Τουρκίας, ώστε να αντιμετωπίσουν τον κομμουνιστικό κίνδυνο. Λίγο καιρό αργότερα ψηφίστηκε το Σχέδιο Μάρσαλ, που αποτελούσε πρακτικά την χορήγηση οικονομικής βοήθειας στις κατεστραμμένες από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο χώρες της Ευρώπης. Με αυτόν το τρόπο, η Μεγάλη Βρετανία παρέδιδε τη σκυτάλη της επιρροής της στην

Ελλάδα στις ΗΠΑ, ανοίγοντας ένα μεγάλο κεφάλαιο στην εξωτερική πολιτική της χώρας μας, που φτάνει έως και τις μέρες μας (Clogg, 2015, 193-195).

Λίγο καιρό πριν αρχίσουν να διαφαίνονται τα αποτελέσματα της αμερικανικής βοήθειας, ο Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας (ΔΣΕ), ο συνασπισμός δηλαδή όλων των κομμουνιστικών ενόπλων δυνάμεων, είχε συσπειρωθεί σε μια ενιαία δύναμη, με τάση να καταλάβει την εξουσία στη χώρα. Ο ΔΣΕ είχε πλέον σαν στόχο να καταλαμβάνει κωμοπόλεις και να κρατάει τις θέσεις του και όχι απλώς να επιτίθεται, να λεηλατεί και να αποσύρεται, αν και απέτυχαν οι επανειλημμένες απόπειρές του να καταληφθεί κάποιο μεγαλύτερο αστικό κέντρο. Το χαμηλό ηθικό και η έλλειψη αποτελεσματικής ηγεσίας, εμπόδιζαν τον Εθνικό Στρατό, από το να καταφέρει επιτυχίες σε βάρος των κομμουνιστών έως το 1947. Στη διάρκεια του 1948, ο Εθνικός Στρατός επιτέθηκε στους κομμουνιστές σε τέσσερις φάσεις. Η παρεχόμενη αμερικανική στρατιωτική βοήθεια που άγγιζε τα 260 εκατομμύρια δολάρια, και η τοποθέτηση του Παπάγου στην αρχιστρατηγία των ενόπλων δυνάμεων, έγειρε την πλάστιγγα αποφασιστικά προς τη μεριά του Εθνικού Στρατού (Brewer, 2016, 388-400). Η ρήξη Τίτο-Στάλιν το καλοκαίρι του 1948 και η αποχώρηση της Γιουγκοσλαβίας από το σοβιετικό μπλοκ μαζί με τη συνακόλουθη περικοπή της γιουγκοσλαβικής βοήθειας προς τον ΔΣΕ, αποδείχθηκε καταστροφική για τον τελευταίο. Παρά το γεγονός ότι είχε τόσους παράγοντες εναντίον του, ο Δημοκρατικός Στρατός, κατάφερε να αντέξει αρκετά, πριν ηττηθεί οριστικά, στα τέλη Αυγούστου, στην περιοχή του Γράμμου. Η κυβερνητική νίκη είχε ολοκληρωθεί, με τους κομμουνιστές να ανακοινώνουν τη λήξη των εχθροπραξιών (Gerolymatos, 2018, 340-343).

Αξίζει να αναφερθεί η φιλανθρωπική δράση της βασίλισσας Φρειδερίκης, κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου, και η θέλησή της να αντιταχθεί στην κομμουνιστική τακτική του «παιδομαζώματος» και της στρατολόγησης παιδιών. Η βασίλισσα πρόσφερε ελπίδα τόσο με τις επισκέψεις της στο πολεμικό μέτωπο, όσο και με την ίδρυση «παιδοπόλεων», που φιλοξενούσαν ορφανά του Εμφυλίου και παιδιά φτωχών οικογενειών. Επίσης αναλάμβανε τη φροντίδα παιδιών που επαναπατρίζονταν από το λεγόμενο «παιδομάζωμα», που διέπρατταν οι κομμουνιστές. Υπολογίζεται ότι οι «παιδοπόλεις» ανέλαβαν τη σίτιση, την στέγαση και την ανατροφή, 33.000 περίπου παιδιών. Μέσα από το βιβλίο της «Μέτρον Κατανοήσεως» (1971, 133), εντοπίζεται η άποψη της ίδια για το φιλανθρωπικό της

έργο. Χαρακτηριστικά αναφέρει ότι: *«Δουλειά μου είναι να προσπαθήσω να σώσω τα παιδιά της Ελλάδας»*. Έκανε συνεχείς εκκλήσεις στους Έλληνες για δωρεές, με αρκετούς επιχειρηματίες και εργάτες να ενδίδουν στο κάλεσμά τους για κοινωνική στήριξη. Κατά τις επισκέψεις της στα πεδία των μαχών και τη στήριξη στους νοσηλευόμενους ανέφερε χαρακτηριστικά, *«Δε θα μπορούσα ποτέ να μπω απλώς σ' έναν θάλαμο, με έναν χαιρετισμό, και να επισκεφτώ μερικά κρεβάτια. Ο σωστός τρόπος ήταν να πάω από κρεβάτι σε κρεβάτι και να μιλήσω στον καθένα»* (Φρειδερίκη, 1971, 48-60).

Σε γενικότερο πλαίσιο, το παλάτι κατά τη διάρκεια των τελευταίων δύο ετών του εμφυλίου πολέμου, διαδραμάτισε σημαίνοντα ρόλο, καθώς και ο Παύλος και η Φρειδερίκη δραστηριοποιήθηκαν έντονα στον τομέα της σύστασης ιδρυμάτων και φιλανθρωπικών θεσμών, κάνοντας τη δυναστεία ιδιαίτερα αγαπητή στον ελληνικό λαό. Επέτυχαν να ελέγξουν αποτελεσματικά τις Ένοπλες Δυνάμεις και τα Σώματα Ασφαλείας και κρατώντας έναν αντιφατικό ρόλο, κατά τα έτη του ελεγχόμενου κοινοβουλευτισμού, καλλιέργησαν άριστες σχέσεις με τις ΗΠΑ, συσπείρωσαν τον αστικό πολιτικό κόσμο και εδραίωσαν, με τον τρόπο αυτό, σε μεγάλο βαθμό την εξουσία τους (Δημητράκος, 1989, 277).

2. Ο ρόλος και η στάση του Στέμματος κατά την πρώτη μετεμφυλιακή περίοδο (1950-1961)

2.1. Το Παλάτι και το πολιτικό σύστημα 1949/50-1952

Η δεκαετία του 1940 υπήρξε μια από τις σκοτεινότερες περιόδους στην ιστορία της ανεξάρτητης Ελλάδας. Οι συνέπειες του εμφυλίου πολέμου στη χώρα άρχισαν γρήγορα να κάνουν την εμφάνισή τους. Σε πολλά κράτη της Ευρώπης, οι εναπομείναντες εθνικοί πόροι διατέθηκαν για την ανασύνταξη της κοινωνίας και των υποδομών, όπως και η πλουσιοπάροχη βοήθεια που παρείχαν οι Αμερικανοί μέσω του Σχεδίου Μάρσαλ. Αντίθετα, στην Ελλάδα, η ανάγκη καταστολής του εσωτερικού εχθρού, απορρόφησε μεγάλο μέρος της αμερικανικής οικονομικής βοήθειας. Η αστική τάξη, που κατάφερε να επιβιώσει από τον εμφύλιο, συντηρούσε, τις επόμενες δεκαετίες, κατά κύριο λόγο, δεξιές κυβερνήσεις, γεγονός που ωφελούσε τον βασιλιά Παύλο, πού είχε πια τη

δυνατότητα να συνεργαστεί με συντηρητικούς πρωθυπουργούς. Κοινός στόχος και των Ανακτόρων και των κυβερνήσεων, τα πρώτα έτη μετά το τέλος του εμφυλίου, ήταν κατά κύριο λόγο η καταστολή των κομμουνιστών, στο εσωτερικό πεδίο, και λιγότερο κάποια προσπάθεια για κοινωνική ανασυγκρότηση (Clogg, 2015, 198).

Το «κεντρώο διάλλειμα», όπως έχει μείνει στην ιστορία από τους μελετητές, περιελάμβανε τρεις εκλογικές αναμετρήσεις (Μάρτιος 1950, Σεπτέμβριος 1951, Νοέμβριος 1952), παρά την βαθύτερη επιθυμία ορισμένων σημαντικών πολιτικών προσώπων της εποχής, να ανασταλούν οι δημοκρατικές διαδικασίες, με στόχο την διαμόρφωση ενός ισχυρού πλέγματος εξουσίας (Στεφανίδης, 1999, 100-102). Τα τρία μεγάλα κόμματα της εποχής, υπό τις ηγεσίες των Παπανδρέου, Σοφούλη και Τσαλδάρη, αλλά και οι ΗΠΑ, εναντιώθηκαν στο ενδεχόμενο παράκαμψης των κοινοβουλευτικών θεσμών και οι εκλογές ορίστηκαν για τις 5 Μαρτίου 1950. Το σύστημα της απλής αναλογικής, που εφαρμόσθηκε, με στόχο την καταγραφή των πολιτικών δυνάμεων και της εκλογικής τάσης, ανέδειξε αρκετούς μικρούς νεοϊδρυθέντες κομματικούς σχηματισμούς, που εκπροσωπήθηκαν κοινοβουλευτικά. Παρόλα αυτά κανένα κόμμα δεν κατάφερε να υπερβεί το 20% των εγκύρων ψηφοδελτίων. Η ξαφνική εμφάνιση της νεοσύστατης Εθνικής Προοδευτικής Ένωσης Κέντρου (ΕΠΕΚ), υπό τον Νικόλαο Πλαστήρα, αποτέλεσε την έκπληξη των εκλογών, καταλαμβάνοντας 45 έδρες και εκπροσωπώντας από εκείνο το σημείο και έπειτα τον κοινωνικά απομονωμένο κεντροαριστερό χώρο (Νικολακόπουλος, 2004, 11). Στις 12 Μαρτίου οι τέσσερις αρχηγοί του κέντρου, (Πλαστήρας, Βενιζέλος, Παπανδρέου, Τσουδερός) απέστειλαν στον Βασιλιά Παύλο υπογεγραμμένο πρωτόκολλο κυβερνητικής συνεργασίας, προτείνοντας για τη θέση του πρωθυπουργού τον Νικόλαο Πλαστήρα. Ο Παύλος αρνήθηκε να δώσει εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στα τρία κόμματα του κέντρου, που πήραν απόλυτη πλειοψηφία και σχημάτισε κυβέρνηση με τον Σ. Βενιζέλο και την στήριξη του Λαϊκού Κόμματος. Η έντονη αντίδραση του Αμερικανού πρεσβευτή Χ. Γκραϊντντ, προκάλεσε την παραίτηση της κυβέρνησης Βενιζέλου και την δημιουργία νέας κυβέρνησης Κέντρου, υπό τον Ν. Πλαστήρα (Νικολακόπουλος, 2004, σελ. 12).

Ο Ν. Πλαστήρας παρέμεινε στην πρωθυπουργία μόνο για τέσσερις μήνες. Τα μέτρα που πήρε σχετικά με την δυνατότητα αναθεώρησης των έκτακτων στρατοδικείων, η κατάργηση του οργανισμού αναμορφωτηρίου στην Μακρόνησο και οι δηλώσεις του κατά της θανατικής ποινής, προκάλεσαν την απόσυρση της στήριξης του Κόμματος

Φιλελευθέρων και την πτώση της κυβέρνησης (Λιναρδάτος, 1977, τ.1, 144-146). Την ίδια περίοδο ο Β. Παύλος σκεφτόταν πολύ σοβαρά το ενδεχόμενο να αναλάβει ο ίδιος την διακυβέρνηση της χώρας, σε μια περίοδο πολιτικής αστάθειας λόγω της όξυνσης του «ψυχρού πολέμου». Η λύση «Παπάγου» που προωθήθηκε τον Αύγουστο του 1950, δεν απέδωσε καρπούς και οδηγήθηκε στην πρώτη διαμάχη του Παπάγου με το Παλάτι. Η πολιτική κρίση των επόμενων μηνών, μετά την πτώση της κυβέρνησης Πλαστήρα, οδήγησε σε τρικομματική κυβέρνηση συνεργασίας, (Κόμμα Φιλελευθέρων, Λαϊκό Κόμμα, Δημοκρατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα). Η επιθυμία των Αμερικανών για πολιτική σταθερότητα, ανάγκασε την κεντρώα συμμαχία, να αλλάξει τον εκλογικό νόμο και να προκηρύξει εκλογές για τον Σεπτέμβριο, με το σύστημα της ενισχυμένης αναλογικής (Νικολακόπουλος, 2013, 128-130).

Στις εκλογές της 9^{ης} Σεπτεμβρίου 1951, ο Ελληνικός Συναγερμός, το νεοιδρυθέν κόμμα του Αλ. Παπάγου, αναδείχθηκε κυρίαρχη δύναμη, αποσπώντας το 36,5% των ψήφων της κάλπης. Παρόλα αυτά το εκλογικό σύστημα της αναλογικής, έδινε την κοινοβουλευτική πλειοψηφία, στα δύο ισχυρά κόμματα του κέντρου: το Κόμμα Φιλελευθέρων του Σ. Βενιζέλου και την ΕΠΕΚ του Ν. Πλαστήρα. Παράλληλα, στις εκλογές αυτές συμμετείχε για πρώτη φορά η ΕΔΑ (Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά), συσπειρώνοντας την εκλογική δύναμη των κομμουνιστών, και κατέλαβε το 10,6% των ψήφων. Ο Βασιλιάς Παύλος πρότεινε στα τρία μεγάλα κόμματα την δημιουργία κυβέρνησης συνεργασίας, με πρωθυπουργό τον Παπάγο. Εκείνος αρνήθηκε κατηγορηματικά, υποστηρίζοντας ότι η χώρα όφειλε να διαθέτει ισχυρή κυβέρνηση και αξιόλογη αντιπολίτευση (Λιναρδάτος, 1977, τ.1, 297-300). Λόγω της άρνησης του Συναγερμού, η εντολή σχηματισμού κυβέρνησης δόθηκε στον Ν. Πλαστήρα, σχηματίζοντας μια ανίσχυρη και εύθραυστη κεντρώα κυβέρνηση.

Στους λίγους μήνες της θητείας της, η κυβέρνηση Πλαστήρα πρόλαβε την αναθεώρηση του συντάγματος, αλλά και κάποιες σημαντικές αλλαγές στην οικονομία και την εξωτερική πολιτική (Νικολακόπουλος, 2013, 155-156). Το γεγονός όμως που προκάλεσε την πτώση της, ήταν η αδυναμία να κατευνάσει τις διχόνοιες του εμφυλίου πολέμου. Παρά τις αρχικές προθέσεις, να αποφυλακίσουν και να δώσουν χάρη σε έναν πολύ μεγάλο αριθμό πολιτικών κρατουμένων της Αριστεράς, η κυβέρνηση Πλαστήρα θεωρήθηκε υπεύθυνη για 2 πολιτικές δίκες και τέσσερις θανατικές εκτελέσεις, σημαντικότερη εξ αυτών, εκείνη του ηγετικού μέλους της Κ.Ε του ΚΚΕ, Νίκου Μπελογιάννη, με την κατηγορία της κατασκοπίας. Μετά τις έντονες πιέσεις της

αντιπολίτευσης, αλλά και την πολιτική κρίση που είχε επέλθει την συγκεκριμένη περίοδο, ο Πλαστήρας προκηρύσσει την διεξαγωγή νέων εκλογών για τον Νοέμβριο του 1952, αυτή τη φορά με πλειοψηφικό εκλογικό σύστημα. Την ανάγκη για εκλογές, πέραν της αντιπολίτευσης, υπερτόνιζαν οι ΗΠΑ και το παλάτι (Νικολακόπουλος, 2013, 156-157). Ο διευρυμένος πιά Εθνικός Συναγερμός, εκπροσωπούσε πλέον το σύνολο της ανασυγκροτημένης δεξιάς, ενώ εμπεριείχε και αρκετούς πολιτευτές από τον φιλελεύθερο χώρο, με σημαντικότερο ίσως τον Γ. Παπανδρέου, γεγονός που του προσέδωσε σημαντική εκλογική δύναμη. Το αποτέλεσμα της κάλπης, ανέδειξε τον Εθνικό Συναγερμό, κυρίαρχη δύναμη με ποσοστό 49,2% και 247 από τις 300 έδρες, ενώ το κέντρο γνώρισε μια συντριπτική εκλογική ήττα, από την οποία χρειάστηκε περίπου μια δεκαετία για να συνέλθει (Νικολακόπουλος, 2004, 18).

2.1 Οι σχέσεις του Παπάγου με το Παλάτι και η διακυβέρνηση της χώρας έως και τον θάνατό του

Η απόφαση του Α. Παπάγου, στις 29 Μαΐου 1951, να παραιτηθεί από τη θέση του αρχιστρατήγου, με σκοπό την κάθοδο στις εκλογές, μετέβαλε το πολιτικό σύστημα και προκάλεσε την έντονη δυσαρέσκεια του βασιλιά και του τότε πρωθυπουργού. Η παρατεταμένη πολιτική κρίση που μάστιζε τη χώρα, υποχρέωσε τον Παπάγο να αναμιχθεί στην πολιτική, αλλά ο βασιλιάς Παύλος, επηρεασμένος από το περιβάλλον του, ήταν αντίθετος και με κάθε μέσο επεδίωκε να τον αποτρέψει. Από την στιγμή εκείνη άρχισε να καλλιεργείται μία ψυχρότητα μεταξύ τους, που γρήγορα έφτασε στα ακραία σημεία της έχθρας. Ο Παύλος δεν ήθελε σε καμία περίπτωση να έχει στο τιμόνι της ηγεσίας της χώρας, έναν άνθρωπο με την αίγλη που διέθετε ο Στρατάρχης στον λαό και τον οποίο δε θα μπορούσε εύκολα να χειραγωγήσει. Δε χωρούσε αμφιβολία στο γεγονός ότι ο Παπάγος έλεγχε απόλυτα το στρατό και τα στελέχη του, τα οποία αμφισβητούσαν την ικανότητα της κυβέρνησης και του βασιλιά να ελέγχουν το στράτευμα (Νικολακόπουλος, 2004, 14-15). Αξίζει να αναφερθεί ένα περιστατικό, που αποδεικνύει σε μεγάλο βαθμό τον τρόπο της βασιλικής οικογένειας, στο ενδεχόμενο η δημοτικότητα του Στρατάρχη ανάμεσα στο χώρο της δεξιάς, να τους αποσπάσει το λαϊκό μονοπώλιο και την αποκλειστική επιρροή στις ένοπλες δυνάμεις. Όταν ανακοινώθηκε η πρόθεση του Παπάγου να κατέβει στις εκλογές, ο Παύλος, στηριζόμενος στο γεγονός ότι ο Παπάγος στο παρελθόν τον είχε διαβεβαιώσει για το

αντίθετο, διέταξε την άμεση σύλληψή του (!). Η βασιλική εντολή τελικώς δεν εκτελέστηκε, χάρη στην άρνηση του Γενικού Επιθεωρητή Στρατού, Θρ. Τσακαλώτου, ο οποίος συνέστησε ψυχραιμία (Κοντογιαννίδης, 2018, ανακτήθηκε στις 28/06/23 από <https://shorturl.at/gwFMY>). Στην περίπτωση του Στρατάρχη, το παλάτι υποπτευόταν έντονα μια πιθανή αμερικανική ανάμειξη στις ελληνικές υποθέσεις. Μετά τα χρόνια του εμφυλίου, κυριαρχούσε η αντίληψη ότι ο θεσμός της βασιλείας δεν στηρίζεται απόλυτα από τις ΗΠΑ, που μεθόδευαν πιθανή αποπομπή της από την έλεγχο της εξουσίας της Ελλάδας. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με την προσπάθεια του Παύλου να θωρακιστεί και να αποκτήσει τον απόλυτο έλεγχο των Ενόπλων Δυνάμεων, τον έφεραν σε άμεση σύγκρουση με τον Παπάγο. Ο Ιδρυτής του Ελληνικού Συναγερμού, που κατά το παρελθόν είχε δηλώσει την αμέριστη στήριξή του στον βασιλικό θεσμό, υπογράμμισε πλέον την ανάγκη για πολιτική σταθερότητα και την οργανική ένταξη της Ελλάδας στο πλευρό της Δύσης (Μπότσιου, 2009, 95).

Και ο Παπάγος παράλληλα, εξέφραζε την έντονη δυσαρέσκειά του για τις δράσεις των «ανακτόρων» και ιδιαίτερα για τον σύμβουλο του βασιλιά, τον Α. Μεταξά, ο οποίος διέδιδε αρνητικές κατηγορίες για εκείνον, με αποτέλεσμα ο Παπάγος να απαιτήσει την απομάκρυνσή του Μεταξά (Καραγεώργος, 2015, 9-11). Την ίδια ώρα, ο στρατάρχης είχε απαγορεύσει στους βουλευτές του να επισκέπτονται τον Παύλο και το παλάτι. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Μωρίς Ζενεβουά στο έργο του «Η Ελλάς του Καραμανλή», σε μια συνομιλία του Παπάγου με τον τότε υπουργό του Κ. Καραμανλή σχετικά με τον Παύλο, ο Πρωθυπουργός τόνισε: «*Απαγόρευσα εις τους βουλευτάς μου να πηγαίνουν εις τον Βασιλέα*» (Μελετόπουλος, 1994, 176). Τέλος, ο Παπάγος ήταν ο πρώτος πρωθυπουργός που εξέφρασε τη δυσαρέσκειά του για τις βασιλικές δαπάνες, που καλύπτονταν από τα κρατικά ταμεία. Από τα χρόνια της αντιπολίτευσης ακόμα, αλλά και εντονότερα κατά την διάρκεια της πρωθυπουργικής του θητείας, εκδήλωνε δημόσια την εναντίωσή του στο συγκεκριμένο οικονομικό καθεστώς, πράγμα το οποίο δυσχέραινε ακόμα περισσότερο τις ήδη ψυχρές σχέσεις του με τα ανάκτορα. Κατά τη διάρκεια της θητείας του, επιχείρησε να διατηρήσει σε καλό επίπεδο τις σχέσεις του με το παλάτι, αλλά οι εξωφρενικές απαιτήσεις της Φρειδερίκης γίνονταν όλο και περισσότερες, μην επιτρέποντας μια ομαλή σχέση ανάμεσα στα ηγετικά πρόσωπα της χώρας, παρά τις ιδεολογικές τους συγγένειες (Μαρκεζίνης, 1994, 36-37).

Η μεγάλη νίκη του Εθνικού Συναγερμού στις εκλογές του Νοεμβρίου, εκκινούσε για τη χώρα μια περίοδο διακυβέρνησης από τη Δεξιά, με τον Παπάγο να σχηματίζει την πρώτη μονοκομματική κυβέρνηση στην μεταπολεμική Ελλάδα. Η πολιτική συμφιλίωσης σίγουρα δεν αποτελούσε τη βασική προτεραιότητα του προγράμματός του, καθώς διατήρησε αυστηρές ποινές για τους αντιφρονούντες, επέβαλε πολιτικό έλεγχο, ζητώντας σε αρκετές περιπτώσεις από τους πολίτες, πιστοποιητικά κοινωνικών φρονημάτων (Clogg, 2015, 200-201). Παρόλα αυτά, σημειώθηκε πρόοδος στο κομμάτι της οικονομίας, σε μια προσπάθεια εκβιομηχάνισης και συνάμα επανήλθε η αξιοπιστία του εθνικού νομίσματος. Στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής διακρίνεται ένας σαφής προσανατολισμός προς την αμερικανική σφαίρα επιρροής, με τη χώρα να συμμετέχει στον πόλεμο της Κορέας, να γίνεται μέλος του ΝΑΤΟ το 1952 και να συνάπτει διμερή συμφωνία με τις ΗΠΑ για την εγκατάσταση αμερικανικών βάσεων στην ελληνική επικράτεια. Φυσικά εμφανίστηκε ένα σαφές δίλλημα σχετικά με την ισορροπία της χώρας, ανάμεσα στην στενή σχέση με τη Δύση και την επιτυχή έκβαση των λεγόμενων «εθνικών θεμάτων», όπως ήταν για παράδειγμα το Κυπριακό (Τσαρδανίδης, 2010, 354-355). Με την κεντρώα αντιπολίτευση να αδυνατεί ουσιαστικά να συσπειρωθεί και να δημιουργήσει έναν ενιαίο κομματικό χώρο, ο Συναγερμός ήλεγχε απολύτως το «παιχνίδι» στην πολιτική ζωή της χώρας, έως και την άνοιξη του 1954. Η αιφνίδια παραίτηση του υπουργού Σ. Μαркеζίνη από την κυβέρνηση, σε συνδυασμό με την μετατροπή του Κυπριακού σε μείζον εσωτερικό πολιτικό ζήτημα και, παράλληλα, την επιδείνωση της υγείας του Παπάγου, αποτέλεσαν τις αιτίες που ο Συναγερμός άρχισε να χάνει την αυτοδυναμία του (Νικολακόπουλος, 2004, 20).

Στο ζήτημα του Κυπριακού ο Παπάγος δεν έβρισκε την ανάλογη ανταπόκριση από τους Άγγλους, ενώ ούτε οι Τούρκοι επιθυμούσαν να συζητήσουν για την μειονότητά τους στην νήσο. Σε συνδυασμό λοιπόν με την αρνητική στάση των ΗΠΑ, το σχέδιό του αποτυγχάνει (Πιπινέλης, 1959, 32-33). Ο Παύλος την εποχή εκείνη ήρθε σε μερική αντίθεση με την αγγλική κυβέρνηση, ρισκάροντας τις καλές σχέσεις του παλατιού με το βρετανικό Στέμμα, όταν σε συνέντευξή του στην εφημερίδα «Times» της Νέας Υόρκης ανέφερε ότι η Κύπρος πρέπει να ενωθεί με την Ελλάδα, καθώς το 85% του πληθυσμού της είναι Έλληνες. Η προσπάθεια του δεν είχε αποτέλεσμα και έτσι, το 1955, ο στρατάρχης παίρνει πρωτοβουλία να ενθαρρύνει τον αγώνα της ΕΟΚΑ (Εθνική οργάνωση Κυπρίων Αγωνιστών), που πάλευε για την ανεξαρτησία της Κύπρου, κατά των Εγγλέζων αποικιοκρατών και την ένωση έπειτα του νησιού με την Ελλάδα. Για

αυτόν τον λόγο στέλνει κρυφά όπλα στην οργάνωση για να πετύχει τους σκοπούς της, αλλά θα τον προλάβει η ασθένεια του και τον Οκτώβριο του 1955 θα πεθάνει (Χατζηδάκης, 2017, 49).

2.2 Ο ρόλος του Παλατιού στις πολιτικές εξελίξεις, 1955-1961.

Η σύγκρουση του Παπάγου με τα ανάκτορα, κατά τα προηγούμενα έτη, προκάλεσε και την άμεση ρήξη του Στέμματος με την Αμερικανική Αποστολή, που σχετίζονταν με στρατιωτικά και πολιτικά ζητήματα της χώρας μας. Η στήριξη των ΗΠΑ στην υποψηφιότητα του Στρατάρχη, σε συνδυασμό με την ανυποχώρητη άρνηση του Παύλου να δεχθεί την κάθοδο του Παπάγου στην πολιτική δημιούργησε εμφανή ρήγματα στη σχέση των ΗΠΑ με τα ανάκτορα. Οι βασιλείς, κατά τα επόμενα χρόνια, μετέφεραν στους Αμερικανούς διπλωμάτες την επιθυμία τους, να αποφύγουν ανάλογες διαφωνίες στο μέλλον και επιζητούσαν, από δω και στο εξής, πλήρη ευθυγράμμιση με τις αμερικανικές πολιτικές κατευθύνσεις. Για το λόγο αυτό, επεδίωξαν αργότερα την στήριξη σε σταθερές μονοκομματικές κυβερνήσεις, ευκολότερα διαχειρίσιμες, με σκοπό να μην βρεθούν ξανά σε πλευρά αντίθετη από τις ΗΠΑ. Εξαιτίας αυτού, το παλάτι επέλεξε την προώθηση του Κωνσταντίνου Καραμανλή, ως διαδόχου του Παπάγου στην εξουσία, τον Οκτώβριο του 1955 (Μπότσιου, 2009, 94-96) .

Το νεοψηφισθέν Σύνταγμα του 1952, όριζε ρητά ότι τη θέση του Πρωθυπουργού της χώρας έπρεπε να αναλάβει εκείνος που διέθετε την δεδηλωμένη πλειοψηφία της βουλής, βάση του άρθρου 78. Σύμφωνα βέβαια με την μοναρχική ερμηνεία του συγκεκριμένου άρθρου, ο βασιλιάς μπορούσε να διορίσει πρωθυπουργό ακόμα και τον κηπουρό του, εάν αυτός κατάφερνε εκ των υστέρων να εξασφαλίσει την πλειοψηφική στήριξη της βουλής. Αυτή η ακραία εκδοχή του συνταγματικού άρθρου ονομάστηκε χλευαστικά «θεωρία του κηπουρού» (Μελετόπουλος, 1994, 177-178). Παρά το γεγονός λοιπόν ότι ο διορισμένος από τον Παπάγο, αναπληρωτής Πρωθυπουργός Σ. Στεφανόπουλος, είχε καταφέρει να συλλέξει τις υπογραφές των περισσότερων βουλευτών του Ελληνικού Συναγερμού, που τον ήθελαν αρχηγό, ο Βασιλιάς Παύλος, με μεθοδικές κινήσεις, κατάφερε να προωθήσει τη λύση Καραμανλή. Μετά την παραίτηση του Στεφανόπουλου, εν αναμονή της περιπόθητης παράδοσης εντολής σχηματισμού κυβέρνησης, ο Παύλος κάλεσε τον νεαρό βουλευτή

Σερρών Κωνσταντίνο Καραμανλή και του ανέθεσε σχεδόν πραξικοπηματικά την πρωθυπουργία της χώρας, προκαλώντας την προσωρινή απόσυρση του Στεφανόπουλου από την πολιτική (Μελετόπουλος, 1994, 177). Η επιλογή του να παρακάμψει τους Στεφανόπουλο και Κανελλόπουλο, τους δύο αντιπροέδρους της κυβέρνησης και υποψηφίους για την αρχηγία του Συναγερμού, αποτελούσε εκτροπή της συνταγματικής τάξης και των κανόνων του πολιτεύματος.

Τρεις σημαντικοί λόγοι οδήγησαν τον Βασιλιά Παύλο να λάβει τη συγκεκριμένη απόφαση. Αρχικά, το νεαρό της ηλικίας του (48 ετών) Σερραίου βουλευτή, σε συνδυασμό με την ικανότητα και αποτελεσματικότητα που είχε επιδείξει στην μέχρι τότε πολιτική του θητεία, θα προσέδιδε έναν «φρέσκο» αέρα ανανέωσης στα πολιτικά πρόσωπα. Παράλληλα, οι δύο άλλοι υποψήφιοι για την πρωθυπουργική θέση ήταν ιδιαίτερα ανταγωνιστικοί και ο Βασιλιάς δεν ήθελε να ρισκάρει την συνοχή του δεξιού εκλογικού τόξου, που εκπροσωπούσαν την εποχή εκείνη από τον Ελληνικό Συναγερμό και θεωρούνταν το ανάχωμα στον Κομμουνισμό. Τέλος, η ανάγκη διευθέτησης του Κυπριακού ζητήματος, εντός του συμμαχικού πλαισίου, και η επιθυμία η χώρα να παραμείνει στο αμερικανικό άρμα, συνέτειναν στην επιλογή του Κ. Καραμανλή. Ο νέος πρωθυπουργός υποσχόταν εσωτερική πολιτική σταθερότητα και σύμπνοια με τον ισχυρό αμερικανικό παράγοντα, γεγονότα που αποτελούσαν βασικές επιδιώξεις των ανακτόρων στην ανάγκη επίτευξης μιας συμβιβαστικής λύσης στο ζήτημα του Κυπριακού (Χατζηβασιλείου, 2001, 236-237).

Οι επιπτώσεις της επιλογής του Παύλου ήταν πολλές και σημαντικές με τον πολιτικό βίο της χώρας να ταράζεται από την βασιλική παρέμβαση. Παρόλα αυτά, η εκλογική νίκη του Καραμανλή στις εκλογές του 1956, με το νεοσύστατο κόμμα του, την ΕΡΕ (Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση) και η επιτυχημένη διακυβέρνηση του στα επόμενα χρόνια, κατάφεραν να εξομαλύνουν την κατάσταση. Η ΕΡΕ κατάφερε να διατηρήσει σχεδόν ανέπαφη την εκλογική επιρροή, που κατείχε ο Ελληνικός Συναγερμός, παρά την αποχώρηση μεγάλης μερίδας στελεχών της παράταξης, γεγονός που εν μέρη δικαίωσε, έστω και εκ των υστέρων, την βασιλική παρέμβαση (Νικολακόπουλος, 2004, 25). Η εφαρμογή του λεγόμενου πενταετούς οικονομικού προγράμματος, μέσα στα επόμενα έτη, έβαλαν τη χώρα στο δρόμο της οικονομικής ανάπτυξης και του εκσυγχρονισμού. Παρόλα αυτά οι σχέσεις του Καραμανλή με το Παλάτι, δεν άργησαν να επιδεινωθούν και αργότερα να οδηγηθούν σε ρήξη, με το Παύλο και τη Φρειδερίκη να επιζητούν τον απόλυτο έλεγχο των κινήσεων της χώρας,

ενώ αντίθετα τον νέο Πρωθυπουργό να επιδιώκει να περιορίσει τις παρεμβάσεις του Στέμματος στην πολιτική ζωή του τόπου. Ο αυταρχικός χαρακτήρας της Β. Φρειδερίκης και οι αλόγιστες σπατάλες της οικογένειας Γλύξμπουργκ οδήγησαν το Κ. Καραμανλή σε εξαιρετικά δυσμενή θέση (Μελετόπουλος, 1994, 165).

Το 1958, ξέσπασε εκτεταμένη πολιτική κρίση στον χώρο της παράταξης της ΕΡΕ, με αφορμή την ψήφιση του νέου εκλογικού νόμου της ενισχυμένης αναλογικής, αλλά και του αδιεξόδου στο θέμα του Κυπριακού, που προκάλεσε την παραίτηση του Γ. Ράλλη, του Π. Παπαληγούρα και 13 ακόμη βουλευτών. Παράλληλα, η απελευθέρωση του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου και η εγκατάστασή του στην Ελλάδα, από τον Απρίλιο του 1957, άρχισαν να γεννούν νέες συζητήσεις, για ανατροπή του Κ. Καραμανλή και δημιουργία κυβέρνησης ευρύτερης συνεργασίας. Οι εξελίξεις αυτές αφαίρεσαν την κοινοβουλευτική πλειοψηφία της ΕΡΕ και ανάγκασαν τον Καραμανλή να παραιτηθεί (Νικολακόπουλος, 2013, 219-220). Το γεγονός ότι, οι συγκεκριμένοι βουλευτές ήταν φίλα προσκείμενοι στα ανάκτορα, γεννούσε υποψίες για σχέδιο του Βασιλιά Παύλου, με στόχο τον παραμερισμό του Καραμανλή. Παρα ταύτα, ο Βασιλιάς, ενώ μπορούσε να παραδώσει την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης σε κάποιον άλλον πολιτικό, αποδέχθηκε τις εισηγήσεις των αρχηγών των δύο ισχυρών παρατάξεων της εποχής και δημιούργησε υπηρεσιακή κυβέρνηση, με σκοπό την διενέργεια πρόωγων εκλογών, στις 11 Μαΐου 1958 (Νικολακόπουλος, 2004, 26). Στόχος των ανακτόρων ήταν αρχικά να αποσπάσουν από την αριστερά πιθανά εκλογικά κέρδη της τελευταίας λόγω της φθοράς που είχε υποστεί η ΕΡΕ, επιζητώντας την ανάδειξη μιας κεντρώας ισχυρής «εθνικής αντιπολιτεύσεως», και κατά δεύτερον η προώθηση του Γ. Παπανδρέου στην ηγεσία του Κέντρου, έναντι του παλαιοκομματικού και αναξιόπιστου στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής, Σοφοκλή Βενιζέλου (Μπότσιου, 2009, 97). Η μοναρχία επεδίωκε την διαμόρφωση ενός κεντρικού κόμματος, που θα κατάφερνε να αποδυναμώσει το χώρο της αριστεράς, και έβλεπε στο πρόσωπο του Παπανδρέου έναν ασφαλή συνομιλητή, που θα ήταν δεκτικός σε εκτεταμένες παραχωρήσεις προς τα ανάκτορα (Μπότσιου, 2008, 110).

Το εκλογικό σύστημα της ενισχυμένης αναλογικής που καθιερώθηκε στις εκλογές του Μαΐου 1958, εξασφάλισε στην παράταξη της ΕΡΕ, άνετη κοινοβουλευτική πλειοψηφία (171 έδρες), βάζοντας τέλος σε οποιαδήποτε αμφισβήτηση στο πρόσωπο του Καραμανλή και αναβρασμό είχε δημιουργηθεί στον χώρο της δεξιάς. Η μεγάλη όμως έκπληξη των εκλογών ήταν η εντυπωσιακή ανάδειξη της ΕΔΑ σε αξιωματική

αντιπολίτευση, με το αξιόλογο ποσοστό του 24,4% (Clogg, 2015, 208). Το έργο της κυβέρνησης Καραμανλή, κατά την τριετία 1958- 1961, χαρακτηρίζεται καίριας σημασίας και μεταμόρφωσε ως έναν βαθμό την Ελλάδα. Οι Συμφωνίες Ζυρίχης και Λονδίνου, το Φεβρουάριο του 1959 ανέδειξαν μια συμβιβαστική λύση στο ζήτημα του Κυπριακού, με τη δημιουργία ανεξάρτητου κυπριακού κράτους, με αποκλεισμό της περίπτωσης ενδεχόμενης ένωσης ή διχοτόμησης. Επίσης η υλοποίηση συμφωνίας σύνδεσης της Ελλάδας με την ΕΟΚ, τον Ιούλιο του 1961, αποτέλεσε το μέσο της χώρας για την πρόσδεση στο άρμα της δύσης και την απόκτηση ξεκάθαρης ευρωπαϊκής ταυτότητας. Παρά το γεγονός όμως, ότι το όραμα και η ικανότητα του Καραμανλή στην εξωτερική πολιτική ισχυροποίησε την Ελλάδα στο διεθνές στερέωμα, η διατήρηση των εμφυλιοπολεμικών παθών στην κοινωνία, υπό τη μορφή της εκλογικής πόλωσης και οι συστηματικές διώξεις των αριστερών, προκάλεσαν τριγμούς στην κυριαρχία της ΕΡΕ (Clogg, 2015, 209-210). Η νέα επικείμενη εκλογική αναμέτρηση θα αφορούσε τη σύγκρουση των δύο μεγάλων ιδεολογικών κόσμων της χώρας.

3. Η περίοδος των βασιλικών παρεμβάσεων, οι πολιτικές κρίσεις και η διολίσθηση προς την εκτροπή (1961/62-1967)

3.1. Οι εκλογές του 1961, ο Ανένδοτος Αγώνας και το Παλάτι.

Στις εκλογές του 1961, η ΕΡΕ του Κ. Καραμανλή είχε να αντιμετωπίσει μια πολύ ισχυρή συμμαχία των κομμάτων του κέντρου, που σχημάτισαν την Ένωση Κέντρου, υπό τον Γ. Παπανδρέου. Βασικός στόχος της νέας αυτής συμμαχίας, που συγκέντρωνε από διαφωνούντες της Δεξιάς και πολέμιους του Καραμανλή, μέχρι πρώην οπαδούς της Αριστεράς, ήταν η διεκδίκηση της εξουσίας και μια φιλελευθεροποίηση του καθεστώτος (Λιάκος, 2023, 390). Την περίοδο εκείνη, ο Παύλος διόρισε υπηρεσιακό πρωθυπουργό τον απόστρατο στρατηγό Δόβα, τον διευθυντή του Στρατιωτικού του Οίκου, ώστε να διεξαγάγει τις εκλογές. Η συγκεκριμένη κίνηση χαρακτηρίστηκε από την ΕΡΕ, ως σημαντική παραχώρηση από το Παλάτι προς την Ένωση Κέντρου και θεωρήθηκε, κατά πολλούς, σημαντικό αγκάθι στις ήδη τεταμένες σχέσεις του Καραμανλή με τα ανάκτορα. Ο Καραμανλής υποστήριζε ότι ο διορισμός του Χ. Ποταμιανού, στο υπουργείο εθνικής αμύνης, υποδήλωνε τη διάθεση του Βασιλιά, να

αποκτήσει τον απόλυτο έλεγχο του στρατεύματος. Οι σχέσεις του Ποταμιανού με το παλάτι ήταν ιδιαίτερα στενές και ο Παύλος στόχευε να έχει έναν άνθρωπο απόλυτης εμπιστοσύνης στο υπηρεσιακό υπουργικό συμβούλιο και ιδιαίτερα στην νευραλγική θέση του υπουργού Άμυνας (Νικολακόπουλος, 2004, 29 & Μαρκεζίνης, 1994, 86-90).

Κατά τη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου σημειώθηκαν αρκετά κρούσματα βίας και επιχειρήθηκε μια προσπάθεια τρομοκράτησης οπαδών της αντιπολίτευσης, κυρίως της Αριστεράς, από αστυνομικούς και αξιωματικούς του στρατού. Ξυλοκοπήθηκαν ή συνελήφθησαν προσωρινά μέχρι και υποψήφιοι βουλευτές. Ήταν σαφής η επιθυμία του Παλατιού να αποτρέψει την διαφαινόμενη άνοδο της Ένωσης Κέντρου και να ευνοήσει τον Καραμανλή και την ΕΡΕ. Με βάση τα παραπάνω και σύμφωνα με επίσημες καταγγελίες των κομμάτων της αντιπολίτευσης, αλλά και του ίδιου του Γ. Παπανδρέου, λίγα χρόνια αργότερα, είχε εφαρμοστεί ένα σχέδιο του ΝΑΤΟ, με την ονομασία «Περικλής». Σύμφωνα με αυτό, επιχειρήθηκε η αποδυνάμωση του κομμουνισμού στην Ελλάδα, από στρατιωτικές και παραστρατιωτικές οργανώσεις, ώστε να φθάσει σε επίπεδα κάτω του 20%. Τα έκτακτα αυτά μέτρα, εφαρμόστηκαν για την περίπτωση ενδεχόμενης επιτυχίας της αριστεράς στις εκλογές, στοχεύοντας αρχικά στην καταπολέμηση του «εσωτερικού εχθρού», που θεωρούνταν ο κομμουνισμός. Κατά τις τελευταίες 20 ημέρες όμως πριν τις εκλογές, κατά τον μετέπειτα Υπουργό Αμύνης του Γ. Παπανδρέου, Π. Γαρουφαλιά, χρησιμοποιήθηκαν και εναντίον την Ένωσης Κέντρου, με σκοπό την επικράτηση της ΕΡΕ (Γαρουφαλιάς, 1982, 17). Το αποτέλεσμα των εκλογών, παρότι προσέφερε στην ΕΡΕ την απόλυτη πλειοψηφία με ποσοστό 50,8%, αμφισβητήθηκε έντονα από την αντιπολίτευση, η οποία χαρακτήριζε τη διαδικασία ως εκλογές «βίας και νοθείας». Η «βία» αφορούσε σε περιστατικά εξαναγκασμού ψηφοφόρων σε χωριά της υπαίθρου και πόλεις της επαρχίας, ενώ η «νοθεία» είχε να κάνει με την διαβλητότητα των εκλογικών διαδικασιών στα εκλογικά κέντρα της πρωτεύουσας. Οι συγκεκριμένες κατηγορίες, ανάγκασαν τον αρχηγό της Ένωσης Κέντρου να αμφισβητήσει τα εκλογικά αποτελέσματα και να κηρύξει τον λεγόμενο «ανένδοτο αγώνα». Ο συγκεκριμένος αγώνας, φάνηκε ιδιαίτερα χρήσιμος στην παράταξη, καθώς ευνόησε την ανασύνταξη των ψηφοφόρων του κέντρου, γύρω από ένα κοινό μέτωπο, ενώ παράλληλα, κατάφερε να εκφράσει πολιτικά και κοινωνικά αιτήματα αρκετών ψηφοφόρων που ένιωθαν αδικημένοι, από τις πολιτικές πρακτικές που ακολουθήθηκαν από τις δεξιές παρατάξεις, μετά τον εμφύλιο (Παπαδημητρίου, 2010, 230).

Την περίοδο 1961-1963 ο Βασιλιάς Παύλος προτίμησε να μη συμμετάσχει στις πολιτικές του ανένδοτου αγώνα της αντιπολίτευσης, παρακολουθώντας απλώς τις εξελίξεις. Οι καταγγελίες του Γ. Παπανδρέου «άγγιζαν» ελάχιστα τα ανάκτορα και επικεντρώνονταν, κατά κύριο λόγο, στο πρόσωπο του Πρωθυπουργού. Η επιλογή της Ένωσης Κέντρου να απέχει από τις καθιερωμένες βουλευτικές διαδικασίες, εξέφραζε την αμφισβήτησή της στην νομιμότητα της νέας βουλής και της κυβέρνησης, την ίδια ώρα που καλούσε το Παλάτι, να παρέμβει δραστικά και να αναλάβει ρόλο «διαιτητή» (Πετρίδης, 2000, 262-267). Ο ίδιος ο Γ. Παπανδρέου, θεωρούσε τον Βασιλιά ως την μοναδική λύση στην προσπάθεια απομάκρυνσης της θεωρούμενης ως παράνομης κυβέρνησης Καραμανλή, υποστηρίζοντας την άποψη ότι η ορθή λειτουργία του πολιτεύματος, συγκαταλέγεται στις βασικές ευθύνες του. Με βάση τα παραπάνω, και με άμεσο στόχο να αυξήσει την πίεση στο Παλάτι, η Ένωση Κέντρου αποφάσισε το 1961, την αποχή των βουλευτών της από κάθε κοινωνική εκδήλωση, που θα οργάνωναν τα ανάκτορα στο μέλλον (Μπότσιου, 2008, 109).

3.2. Η σύγκρουση με τον Κ. Καραμανλή

Οι σχέσεις του Κ. Καραμανλή με τα ανάκτορα θεωρούνταν ιδανικές, κατά τα πρώτα χρόνια διακυβέρνησής του, ειδικά αν αναλογιστεί κανείς το γεγονός ότι ο Σερραίος πολιτικός αποτελούσε προσωπική επιλογή του ίδιου του Βασιλιά Παύλου για τη θέση του Πρωθυπουργού το 1955. Παρόλα αυτά, το κλίμα έμοιαζε να αλλάζει, μετά τις ταραχώδεις εκλογές του 1961, και την έναρξη του «ανένδοτου αγώνα», όταν ο Καραμανλής ένωσε απροστάτευτος από τα Ανάκτορα, που υποστήριζε ότι απλώς παρακολουθούσαν την φθορά της κυβέρνησης (Κωστής, 2018, 744-745). Η οριστική ρήξη όμως στη σχέση των ανακτόρων με τον Κ. Καραμανλή επήλθε έπειτα από τη δολοφονία του βουλευτή της ΕΔΑ Γ. Λαμπράκη στις 22 Μαΐου 1963, στη Θεσσαλονίκη, σε διαδήλωση υπέρ της ειρήνης, από αντικομμουνιστικές ομάδες. Ο ανακριτής Χ. Σαρτζετάκης, κατά την εξέταση των γεγονότων, λίγο καιρό αργότερα αποκάλυψε την συνέργεια κράτους και παρακράτους στο περιστατικό, χωρίς όμως να προκύπτει κάποια ευθύνη της κυβέρνησης. Η ιστορική απορία του Καραμανλή: «*Ποιος επιτέλους κυβερνά αυτόν τον τόπο;*», αποτύπωνε ξεκάθαρα την ρήξη των σχέσεων του Πρωθυπουργού με τα Ανάκτορα και την διαφωνία του με το ισχύον σύνταγμα, το οποίο

κατά τη γνώμη του, προσέδιδε τη δυνατότητα στους Βασιλείς να παρεμβαίνουν στα ζητήματα του κοινοβουλίου, εις βάρος του Πρωθυπουργού (Ράλλης, 2002, 121).

Η πρόταση της κυβέρνησης για αναθεώρηση του Συντάγματος, που έμεινε στην ιστορία ως «βαθιά τομή», στόχευε στην άμεση ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας, αφαιρώντας προνόμια και ελευθερίες από το Στέμμα. Την αφορμή όμως για τη ρήξη, έδωσε το περίφημο βασιλικό ταξίδι στο Λονδίνο, για το οποίο ο Κ. Καραμανλής και η κυβέρνησή του πρόβαλαν σοβαρές αντιρρήσεις λόγω της πολιτικής συγκυρίας αλλά και των γεγονότων που είχαν προηγηθεί λίγους μήνες πριν. Ο Πρωθυπουργός συνέστησε να αποφευχθεί η παρουσία του Βασιλικού ζεύγους στους γάμους της Πριγκίπισσας Αλεξάνδρας του Κέντ, εξαιτίας του κινδύνου να αποτελέσει αφορμή για οργανωμένες ανθελληνικές εκδηλώσεις. Η επιμονή του ζεύγους και κυρίως της Φρειδερίκης, να μην συμμορφωθούν με την σύσταση, προκάλεσε την παραίτηση της κυβέρνησης Καραμανλή, τον Ιούνιο του 1963 (Μαρκεζίνης, 1994, τ.3, 102). Ο Καραμανλής στις 9 Δεκεμβρίου παραιτήθηκε και από την ηγεσία της ΕΡΕ, παραδίδοντας τα σκήπτρα στον Π. Κανελλόπουλο και αναχώρησε για τη Ζυρίχη, όπου εγκαταστάθηκε προσωρινά. Η εντολή σχηματισμού κυβέρνησης ανατέθηκε μια βδομάδα μετά την παραίτηση Καραμανλή από την πρωθυπουργία στον Π. Πιπινέλη, μέλος της κυβέρνησης, με στενούς δεσμούς με το παλάτι, ο οποίος και επέτρεψε το πρωθυπουργικό ταξίδι στις 9 Ιουλίου. (Παπαδημητρίου, 2010, 230). Η υπηρεσιακή αυτή κυβέρνηση, προετοίμασε το έδαφος για μια νέα εκλογική αναμέτρηση. Στις εκλογές της 3ης Νοεμβρίου 1963, η Ένωση Κέντρου κατάφερε να αναδειχθεί πρώτο κόμμα, χωρίς όμως αυτοδύναμη πλειοψηφία. Ο Καραμανλής που είχε επιστρέψει στην Ελλάδα, την εποχή εκείνη για να ηγηθεί της εκλογικής προσπάθειας της ΕΡΕ, είχε προτείνει στον Βασιλιά Παύλο την ανάθεση διερευνητικής εντολής στον Παπανδρέου, ακολουθώντας τους νόμους του συντάγματος. Αντίθετα, ο Βασιλιάς Παύλος, ανέθεσε απευθείας τον σχηματισμό κυβέρνησης στον Γ. Παπανδρέου, παρακάμπτοντας τις διαδικασίες σύγκλησης της Βουλής, παρά το γεγονός ότι, δε διέθετε την απόλυτη πλειοψηφία (Νικολακόπουλος, 2004, 34-35). Ο Παύλος λειτουργώντας ξανά αντισυνταγματικά, έθεσε ως βασική υποχρέωση στην νέα κυβέρνηση, την παραχώρηση του ελέγχου του στρατού στα ανάκτορα. Ο Κ. Καραμανλής μετά την εκλογική του ήττα αποχώρησε από την πολιτική και αναχώρησε για το Παρίσι ενώ άφησε διάδοχό του τον Π. Κανελλόπουλο. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα Ανάκτορα μεταπολεμικά συγκρούστηκαν μετωπικά με τον εκάστοτε λαοφιλή Πρωθυπουργό της

χώρας, όπως εκείνος είχε αναδειχθεί από εκλογικές διαδικασίες και μεγάλες εκλογικές νίκες. Το γεγονός αυτό, δεν μπορούσε, παρά να οδηγήσει στην σταδιακή υπονόμευση του βασιλικού θεσμού και την εμφάνιση της λαϊκής δυσπιστίας προς το Στέμμα (Μελετόπουλος, 1994, 180).

3.3. Το Παλάτι και οι σχέσεις με την Ένωση Κέντρου έως τα Ιουλιανά.

Ο Γ. Παπανδρέου κατά τις πρώτες ημέρες διακυβέρνησής του, μετά την επιτυχία στις εκλογές, επιχείρησε μια φιλολαϊκή πολιτική και δημιούργησε τις απαραίτητες συνθήκες για μια εντυπωσιακή νίκη της «Ένωσης Κέντρου» στις επαναληπτικές εκλογές του Φεβρουαρίου 1964, που πραγματοποιήθηκαν με σκοπό την αυτοδυναμία. Επέτυχε συνεπώς μια αλματώδη αύξηση του ποσοστού του κόμματος του, σε ελάχιστο χρονικό διάστημα (Clogg, 2015, 214). Η απευθείας ανάθεση σχηματισμού κυβερνήσεως στον Γ. Παπανδρέου, τον Νοέμβριο του 1963, υποδείκνυε μια ευνοϊκή μεταχείριση των Ανακτόρων, προς τον «Γέρο της δημοκρατίας», με σκοπό να ευνοήσουν μια ήπια κεντρώα μεταρρυθμιστική κυβέρνηση, που θα αποτελούσε το ανάχωμα σε μια πιθανή ενδυνάμωση της Αριστεράς και μια αξιόπιστη εναλλακτική του Καραμανλή. Ο Βασιλιάς Παύλος έφυγε από την ζωή στις 6 Μαρτίου 1964, σε ηλικία 62 ετών. Ο πρωθυπουργός απηύθυνε διάγγελμα προς τον ελληνικό λαό στο οποίο τόνιζε την βαθιά του θλίψη για την μεγάλη απώλεια, και τις πολλές αρετές του Βασιλιά Παύλου. Τη θέση στο θρόνο θα αναλάβει ο μοναχογιός του, Κωνσταντίνος, ένα πρόσωπο πολιτικά άφθαρτο, που κατείχε τη συμπάθεια του ελληνικού λαού, όντας ολυμπιονίκης και που έμελλε να είναι ο τελευταίος βασιλιάς των Ελλήνων (Σαν Σήμερα, χ.χ. ανακτήθηκε στις 13/06/23 από <https://www.sansimera.gr/biographies/1238>).

Η συγκυρία κατά την οποία ανέβηκε ο Κωνσταντίνος στο θρόνο, πρέπει να θεωρείται ιδανική καθώς ξεκινούσε τη θητεία του, με μια κεντρώα κυβέρνηση στο τιμόνι της χώρας και με τη διάθεση να ξεχαστεί η όποια αντιπαλότητα υπήρχε κατά το απώτερο ή πρόσφατο παρελθόν με τα ανάκτορα. Για το λόγο αυτό, ο Παπανδρέου επέλεξε για το αξίωμα του προέδρου της Βουλής τον φιλικό προς το Στέμμα, Γ. Αθανασιάδη- Νόβα, και όχι τον πρόεδρο της προηγούμενης βουλής Η. Τσιριμώκο. Η κίνησή του αυτή, παρότι προκάλεσε εσωκομματική θύελλα αντιδράσεων, απέδειξε την

επιθυμία του Πρωθυπουργού να διατηρήσει μια καλή χημεία με τον νεαρό Βασιλιά. Ανάλογη εσωκομματική αμφισβήτηση δέχτηκε ο Παπανδρέου, όταν επέλεξε να τοποθετήσει στη θέση του υπουργού Αμύνης, τον γνωστό φιλοβασιλικό Π. Γαρουφαλιά, σε μια κίνηση που στόχευε κατά κύριο λόγο, να αποφευχθούν τυχόν τριβές και κραδασμοί με τον Βασιλιά. Το γεγονός ότι ο Παπανδρέου, είχε διεξάγει, κατά το παρελθόν, τον Ανένδοτο αγώνα κόντρα στην ΕΡΕ και την αριστερά, καθιστούσε τα ανάκτορα, που έβλεπαν στο πρόσωπό του έναν εν δυνάμει εγγυητή της σταθερότητας, που θα ισορροπούσε μεταξύ της δεξιάς και του κέντρου. Η απουσία μιας ισχυρής προσωπικότητας από την κυβέρνηση, όπως ήταν ο Κ. Καραμανλής, δημιουργούσε την εντύπωση στο Στέμμα ότι θα είχε την πρωτοβουλία και τον έλεγχο των κινήσεων. Η παραπάνω αντίληψη, διαψεύστηκε αρκετά γρήγορα, καθώς ο Παπανδρέου αποδείχθηκε πολύ ισχυρότερος αρχηγός από ό,τι αναμενόταν, ενώ σύντομα θα αναδεικνυόταν στις τάξεις της κυβέρνησης και της Ένωσης Κέντρου ένας νέος πόλος που θα εξέφραζε και θα συσπείρωνε τα πιο ριζοσπαστικά στοιχεία της: ο γιός του πρωθυπουργού Ανδρέας Παπανδρέου, τον οποίο τα ανάκτορα θα έβλεπαν με κλιμακούμενη καχυποψία και φόβο (Μπότσιου, 2009, 100).

Ένα από τα κρισιμότερα ζητήματα που είχε να αντιμετωπίσει η νέα κυβέρνηση Παπανδρέου, ήταν η κρίση του Κυπριακού, η οποία αποτέλεσε ένα επώδυνο αγκάθι στην θητεία του και όπως συχνά συμβαίνει σε τέτοιες περιπτώσεις, ο Πρωθυπουργός καλούνταν να τηρήσει τις προεκλογικές του δεσμεύσεις, εν μέσω μερικών δυσβάστακτων εξωτερικών πιέσεων (Clogg, 2015, 214-215). Ο Παπανδρέου προώθησε τη θεωρία περί «εθνικού κέντρου», ως πρώτη κίνηση για την μελλοντική ένωση, επιχειρώντας να ελέγξει τις πιέσεις του Μακαρίου. Η κατάσταση, η οποία είχε οδηγήσει την Τουρκία στα πρόθυρα εισβολής στο νησί το καλοκαίρι του 1964, δεν ξέφυγε περαιτέρω, λόγω της προσωπικής προειδοποίησης του Αμερικανού προέδρου Λύντον Τζόνσον, προς τον Τούρκο Πρωθυπουργό Ισμέτ Ινονού (Βερέμης & Κολιόπουλος, 2006, 510). Την εποχή εκείνη, υπήρχε διάχυτη φημολογία ότι η κυβέρνηση σχεδίαζε μια πραξικοπηματική ένωση με την Κύπρο, εν αγνοία του Βασιλιά. Το γεγονός ότι, σύμφωνα με αρκετούς, ο Γεώργιος και ο Ανδρέας Παπανδρέου αξιοποίησαν το κομβικό ζήτημα του Κυπριακού για να εδραιωθούν πολιτικά, περιορίζοντας το ρόλο του Στέμματος, επέφερε την αισθητή μείωση των επικοινωνιών Στέμματος-Κυβέρνησης. Ο Βασιλιάς Κωνσταντίνος αισθάνθηκε παραγκωνισμένος από το μείζον αυτό εθνικό θέμα, και εκμεταλλευόμενος την

αντίθεση σημαντικών στελεχών της Ένωσης Κέντρου, όπως ο Κ. Μητσοτάκης, ο Σ. Στεφανόπουλος και Π. Γαρουφαλιάς στην κυβερνητική πολιτική για το Κυπριακό, επεδίωξε να συντηρήσει ένα διχαστικό κλίμα εντός της παράταξης (Μπότσιου, 2009, 102). Η κρίση στην Ένωση Κέντρου εκδηλώθηκε δημόσια, όταν ο Ανδρέας Παπανδρέου, υπό την έντονη πίεση δημοσιογραφικών επιθέσεων προς το πρόσωπό του, επέλεξε να παραιτηθεί από την κυβέρνηση, στις 15 Νοεμβρίου 1964 και να κινηθεί αυτόνομα.

Ο έλεγχος του στρατού την εποχή εκείνη, αναγορεύτηκε σε μείζον εσωτερικό πολιτικό ζήτημα. Οι υποψίες της Δεξιάς, ότι οι ιδεολογικές καταβολές και οι πολιτικές θέσεις του Ανδρέα Παπανδρέου, που ήταν ριζοσπαστικότερες από του πατέρα του, θα επηρέαζαν το στράτευμα, ανέδειξαν στην επιφάνεια την ύπαρξη μιας συνωμοτικής στρατιωτικής μονάδας γνωστής ως «ΑΣΠΙΔΑ». Πίσω από την σκευωρία αυτή, που ήρθε στην επιφάνεια τον Μάιο του 1965, ακούστηκε ότι βρισκόταν ο Α. Παπανδρέου. Υποστηρίχθηκε η άποψη ότι ο «ΑΣΠΙΔΑ», ήταν το αριστερό αντίστοιχο του ακροδεξιού ΙΔΕΑ (Ιερός Δεσμός Ελλήνων Αξιωματικών), που δρούσε στους κόλπους του ελληνικού στρατού, κατά τα χρόνια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου αλλά και μεταπολεμικά. Αξίζει να αναφερθεί και η θεωρία, που διατυπώθηκε και διακινήθηκε από πολλούς, σύμφωνα με την οποία ο «ΑΣΠΙΔΑ», ήταν μια κατασκευασμένη σκευωρία του Στέμματος και των φιλοβασιλικών του Στρατεύματος, προκειμένου να εξαναγκάσουν τον Πρωθυπουργό, είτε να συμμορφωθεί με την πολιτική του Βασιλιά, είτε να παραιτηθεί (Clogg, 2015, 218).

Μετά την ψήφο εμπιστοσύνης που έλαβε ο Πρωθυπουργός τον Ιούνιο του 1965, επιχείρησε, στα τέλη του ίδιου μήνα, να ασκήσει πλήρη πολιτικό έλεγχο στις ένοπλες δυνάμεις, καλώντας τον Π. Γαρουφαλιά να παραιτηθεί από το υπουργείο Εθνικής Άμυνας, καθώς είχε αποφασίσει να αναλάβει προσωπικά αυτό το πόστο. Ο Γαρουφαλιάς όμως, έχοντας την σαφή στήριξη του Στέμματος, αρνήθηκε να εκτελέσει την πρωθυπουργική εντολή, προκαλώντας πρόσθετες τριβές στο ήδη ταραγμένο πολιτικό κλίμα της εποχής. Ο υπουργός ενδόμυχα πίστευε ότι η υπουργική του ιδιότητα, ήταν υπόλογη μόνον απέναντι στον Θρόνο (Τσουνάκος, 2000, τ. 16., 217). Ο Βασιλιάς του απάντησε ότι ήταν αδύνατον να προίσταται του σημαντικού αυτού υπουργείου, ενόσω ο γιός του Ανδρέας ήταν βασικός κατηγορούμενος για την υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ. Για το λόγο αυτό, στις 15 Ιουλίου 1965, ο Παπανδρέου οδηγήθηκε σε παραίτηση, καθώς πίστευε ότι ήταν ανεπίτρεπτο και αντισυνταγματικό ο

πρωθυπουργός να τελεί «υπό απαγόρευση» και να μην μπορεί να αναλάβει όποιο υπουργείο κρίνει σκόπιμο. Από τις 8 Ιουλίου του ίδιου έτους, είχε ξεκινήσει μια αλληλογραφία, μέσω οξύτατων επιστολών, ανάμεσα στον Γ. Παπανδρέου και τον Κωνσταντίνο Β', οι οποίες έχουν μείνει στην ιστορία για το αλαζονικό και αυταρχικό ύφος, που κατείχε ο λόγος του Βασιλιά. Συγκεκριμένα, δεν είναι λίγοι αυτοί που υποστηρίζουν ότι οι επιστολές δεν έχουν γραφτεί από τον ίδιο, αλλά από κάποιον εκ των συμβούλων του (Μελετόπουλος, 1994, 210). Με τον τρόπο αυτό, ο Κωνσταντίνος οδήγησε την όξυνση στα άκρα, και ανάγκασε τον Γ. Παπανδρέου σε νέα παραίτηση, λόγω διαφωνίας με την πλευρά των ανακτόρων, όπως χαρακτηριστικά δήλωσε. Ο εξαναγκασμός αυτού σε παραίτηση, συνδυάστηκε από την προσπάθεια του Βασιλιά, να διασπάσει οριστικά την Ένωση Κέντρου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η ταχύτατη και ξαφνική ανάθεση εντολής σχηματισμού κυβέρνησης στον πρόεδρο της Βουλής Γ. Αθανασιάδη-Νόβα, σε μια κίνηση που προκάλεσε την καθιέρωση ενός νέου «ανένδοτου αγώνα» από την πλευρά Παπανδρέου και έφεραν στη χώρα τις πολιτικές αναταραχές, που έμειναν στην ιστορία ως «Ιουλιανά» (Παπαδημητρίου, 2010, 232).

3.4. Το Παλάτι και οι πολιτικές εξελίξεις από την «Αποστασία» έως τις παραμονές του απριλιανού πραξικοπήματος.

Την ημέρα της συνάντησης του Πρωθυπουργού με το Βασιλιά, ο Κωνσταντίνος Β' επέλεξε να κινηθεί στα όρια του συνταγματικού πλαισίου, καθώς πράγματι κατείχε το δικαίωμα κινηθεί κατ' αυτόν τον τρόπο, παρουσίαζε όμως αλαζονεία και έλλειψη πολιτικής ευαισθησίας. Ο πολιτικά άπειρος Βασιλιάς, έδρασε επιπόλαια και βεβιασμένα, μη σκεπτόμενος το πολιτικό κόστος των κινήσεών του, και πιθανόν επηρεασμένος από κακούς συμβούλους (Clogg, 2015, 218-219). Συγκεκριμένα, το απόγευμα της 15^{ης} Ιουλίου 1965, ο Κωνσταντίνος, θεώρησε δεδομένη την παραίτηση του Γ. Παπανδρέου και χωρίς να περιμένει κάποια επίσημη ανακοίνωση, προετοίμαζε ήδη τον διορισμό της νέας κυβέρνησης Νόβα. Το γεγονός από μόνο του, αποδεικνύει την εμπλοκή του Βασιλιά στην λεγόμενη αποστασία, που στόχευε στην ανατροπή του «Γέρου της Δημοκρατίας». Λίγες ώρες αργότερα, την ομάδα των αποστατών συμπλήρωσαν και άλλα ισχυρά κόμματα του κυβερνώντος κόμματος, μεταξύ αυτών και ο Κ. Μητσοτάκης. Το ίδιο βράδυ ο Γ. Παπανδρέου, με διάγγελμα του, κατήγγειλε την υπόγεια συνομωσία εντός της παράταξης, χαρακτηρίζοντας προδότες τους

αποσκιρτήσαντες από την Ένωση Κέντρου. Ο Κωνσταντίνος δικαιολόγησε τις κινήσεις του, σε συνεντεύξεις του λίγα χρόνια αργότερα, λέγοντας ότι επιζητούσε απλώς να μην μείνει η χώρα ακυβέρνητη και αποσταθεροποιημένη (Καλύβας, 2015, 182-183).

Από εκείνη τη στιγμή και έπειτα, ξεκίνησε μια περίοδος ευρείας αναταραχής, με μια άτυπη συνεργασία της ΕΔΑ και του Κέντρου στους δρόμους, προς υπεράσπιση της δημοκρατίας, που έλαβε τον χαρακτήρα λαϊκών κινητοποιήσεων, κοινοβουλευτικής διάλυσης και πολιτικής ανωμαλίας. Τα Ιουλιανά του '65, γέμισαν την Αθήνα με δυναμικά συλλαλητήρια υποστηρικτών του Παπανδρέου, που αναφέρονταν στα γεγονότα ως «βασιλικό πραξικόπημα». Στις συμπλοκές που ακολούθησαν τις επόμενες ημέρες μεταξύ διαδηλωτών και αστυνομικών δυνάμεων, ακούγονταν επικριτικά συνθήματα για τον ξένο παράγοντα, την αυλή και την εμπλοκή της Φρειδερίκης στις κινήσεις του Βασιλιά (Πετρίδης, 1999, 347-350). Ο θάνατος του νεαρού φοιτητή Σωτήρη Πέτρουλα, κατά τη διάρκεια των κινητοποιήσεων όξυνε στο έπακρο τα αντιβασιλικά και αντικυβερνητικά αισθήματα, και οδήγησε τον Παπανδρέου να χαρακτηρίσει την κυβέρνηση Νόβα ως «*Κυβέρνησιν του αίματος*» (Λιναρδάτος, 1977, 244-245). Στις 5 Αυγούστου, η κυβέρνηση Αθανασιάδη-Νόβα δεν παίρνει την δεδηλωμένη πλειοψηφία, με 167 αρνητικές ψήφους, να απορρίπτουν την επιλογή του Βασιλιά Κωνσταντίνου. Ανάλογη τύχη είχε και η νέα διερευνητική εντολή του Κωνσταντίνου, στον Ηλία Τσιριμώκο, με τον Βασιλιά να αρνείται πεισματικά να προκηρύξει εκλογές, παρά τις εντατικές πιέσεις του Γ. Παπανδρέου. Η βασιλική στήριξη σε έναν πρώην εαμογενή πολιτικό, με ξεκάθαρες αριστερές καταβολές, συγκαταλέγεται στα παράδοξα των ημερών (Μελετόπουλος, 1994, 230-231).

Μετά την σύγκληση του «Συμβουλίου του Στέμματος», στα τέλη Αυγούστου, αποφασίστηκε ο σχηματισμός κυβέρνησης, υπό τον Στ. Στεφανόπουλο, με ορίζοντα τη διενέργεια εκλογών την άνοιξη. Η συγκεκριμένη κυβέρνηση κατάφερε να εξασφαλίσει οριακά την εμπιστοσύνη της βουλής με 152 θετικές ψήφους. Η ανάγκη υπερψήφισης της τρίτης κυβέρνησης των «αποστατών», συνοδεύεται και από κωμικοτραγικές καταστάσεις, με τους βουλευτές που δέχονται να ορκιστούν υπουργοί, ουσιαστικά να εγκλωβίζονται ως την ώρα της ορκωμοσίας, και να οδηγούνται συνοδευόμενοι στα ανάκτορα, ώστε να μην αλλάξουν άποψη, μέσα στο χρονικό αυτό διάστημα (Μελετόπουλος, 1994, 241). Η κυβέρνηση Στεφανόπουλου, παρέμεινε στην εξουσία έως τον Δεκέμβριο του 1966 και χαρακτηρίστηκε ως «προϊόν της αυλής», μη έχοντας δικιά της λαϊκή ισχύ ή αυτόνομη δύναμη. Κατά τη θητεία της, επιχειρήθηκε μια

«σφικτή» οικονομική πολιτική, ως αντίβαρο στα φιλολαϊκά ανοίγματα του Γ. Παπανδρέου. Την ίδια ώρα, ο Βασιλιάς Κωνσταντίνος είχε απωλέσει τα ερείσματά του εντός του στρατεύματος, όπου πλέον δρούσαν υπογείως, οι συνωμότες συνταγματάρχες, ετοιμάζοντας το πεδίο, με στόχο την κατάλληλη στιγμή να καταλάβουν την εξουσία (Μπότσιου, 2016, 116-117).

Κατά τους επόμενους μήνες τη χώρα κυβερνούσε η τρίτη κατά σειρά συμμαχία «αποστατών» της Ένωσης Κέντρου. Συγκεκριμένα, ορισμένοι «αποστάτες» βουλευτές είχαν ιδρύσει δικό τους κόμμα, το «Φιλελεύθερον Δημοκρατικόν Κέντρον» (ΦΙΔΗΚ) το Δεκέμβριο του 1965, με αρχηγό τον Σ. Στεφανόπουλο. Η κυβέρνηση Στεφανόπουλου παρέμεινε στην εξουσία, ως την 21η Δεκεμβρίου 1966, όταν και ανατράπηκε, ύστερα από κοινή δράση του Βασιλιά, του αρχηγού της ΕΡΕ, Π. Κανελλόπουλου, και του αρχηγού της Ε.Κ., Γ. Παπανδρέου, για διορισμό υπηρεσιακής κυβέρνησης και διεξαγωγή εκλογών. Η μεταβατική κυβέρνηση, που θα οδηγούσε τη χώρα στις επικείμενες εκλογές του Μαΐου 1967, θα είχε ως υπηρεσιακό πρωθυπουργό, τον διοικητή της Εθνικής Τράπεζας Ι. Παρασκευόπουλο. Η κυβέρνηση κατέρρευσε μετά την άρση ψήφου εμπιστοσύνης της βουλής στις 3 Απριλίου. Αφορμή στάθηκε η καταψήφιση της παράταξης βουλευτικής ασυλίας, έως την σύγκλιση της επόμενης βουλής, μια κατάσταση που άφηνε ανοιχτό το ενδεχόμενο σύλληψης του Ανδρέα Παπανδρέου, σχετικά με την υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ, κατά την προεκλογική περίοδο. Μετά την παραίτηση του Ι. Παρασκευόπουλου στις 4 Απριλίου, ο Κωνσταντίνος παρέδωσε αιφνιδιαστικά το χρίσμα στον Π. Κανελλόπουλο, παρά την ήττα του ίδιου και της ΕΡΕ στις εκλογές του 1964. Για το λόγο αυτό, ο Γ. Παπανδρέου χαρακτήρισε τον βασιλιά «κομματάρχη της ΕΡΕ» και την ενέργεια αυτή «πραξικοπηματική». Η πτώση της κυβέρνησης Παρασκευόπουλου και ο διορισμός νέας κυβέρνησης από τον αρχηγό της ΕΡΕ Π. Κανελλόπουλο, οδήγησαν νομοτελειακά στην υλοποίηση των σχεδίων των επίδοξων δικτατόρων της επταετίας (Νικολακόπουλος, 2004, 46).

4. Το τέλος της μοναρχίας (1967-1974)

4.1. Η στάση του παλατιού τις κρίσιμες ώρες της ανατροπής του πολιτεύματος

Οι εσωτερικές πολιτικές διαμάχες που είχαν προκληθεί την εποχή εκείνη, λόγω των βασιλικών παρεμβάσεων αλλά και της ανικανότητας συνδιαλλαγής των κομμάτων, σε συνδυασμό με τον φόβο για τον κίνδυνο του κομμουνισμού, διαμόρφωσαν ένα πρόσφορο έδαφος για την επιβολή στρατιωτικής δικτατορίας. Η πρόσφατη ανατροπή της κυβέρνησης Παρασκευόπουλου, και η αντικατάστασή της από εκείνη του Π. Κανελλόπουλου της ΕΡΕ, έγινε υπό το σκεπτικό ότι οι συνωμότες δεν θα εναντιώνονταν σε δεξιά κυβέρνηση. Παρόλα αυτά στις 21 Απριλίου 1967, ξεσπά το δικτατορικό κίνημα των Συνταγματαρχών και καταφέρνει την πραξικοπηματική ανατροπή του πολιτεύματος. Από τον Νοέμβριο του 1966, ο αρχηγός του ΓΕΣ Σπαντιδάκης, ξεκίνησε να οργανώνει ένα ειδικό σχέδιο κατάληψης της εξουσίας, με τις ΗΠΑ και το Στέμμα να είναι ενημερωμένοι για τις κινήσεις του. Το βασικό σχέδιο του κινήματος, περιείχε την κατάληψη σημαντικών κτηρίων της πόλης, σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης, που θα συνδυάζονταν με συλλήψεις πολιτικών προσώπων. Το σχέδιο ονομάστηκε «ΙΕΡΑΞ II», και αποτελούσε την ελληνική παραλλαγή του Νατοϊκού σχεδίου «ΠΡΟΜΗΘΕΥΣ», ενός ειδικού σχεδιασμού αναχαίτησης της χώρας από τον κομμουνιστικό κίνδυνο. (Παπαχελάς, 1997, 258-259). Ο Γ. Παπαδόπουλος, αρχηγός του κινήματος, είχε αναλάβει την επιτελική οργάνωση του σχεδίου. Από τα παραπάνω είναι εύκολο να συμπεράνει κάποιος, ότι ο Βασιλιάς ήταν ενήμερος για τις διαδικασίες αυτές, και οι συνωμότες, εντός του στρατεύματος, ανέμεναν την άδεια και την εντολή του Κωνσταντίνου για να κινηθούν. Κατά τον Σπαντιδάκη, το πραξικόπημα που ετοιμαζόταν την εποχή εκείνη, πρόκειται να είχε την υπογραφή του Κωνσταντίνου, ως ανάχωμα σε κάποια πιθανή κομμουνιστική εξέγερση. Σύμφωνα με τον Σ. Ριζά (2008, 419), οι Αμερικανοί δεν γνώριζαν κάτι για τις τελευταίες αυτόνομες κινήσεις του Γ. Παπαδοπούλου, μέσα στο στράτευμα, ενώ η τελευταία ενημέρωσή τους σχετικά με τη δράση της ομάδας του Παπαδόπουλου ήταν στις 4 Ιανουαρίου 1967, με τους συνταγματάρχες να καταφέρνουν να καλύψουν πλήρως τα ίχνη τους. Παρόλα αυτά, οι ΗΠΑ δεν πίστευαν ότι οι συνταγματάρχες μπορούσαν να ανατρέψουν το πολίτευμα. Την ίδια ώρα ο Βασιλιάς Κωνσταντίνος, προσπαθούσε να αντιληφθεί την αμερικανική αντίδραση σε ένα πιθανό πραξικόπημα, ρωτώντας τον Σταθμάρχη της CIA Τζάκ Μώρυ, αλιεύοντας πληροφορίες και ζητώντας πλέον ανοιχτά το πράσινο φως. Ο λόγος που, τελικώς, επικεφαλής της δικτατορίας τέθηκαν οι συνταγματάρχες, είναι το γεγονός ότι, ευνοήθηκαν από την αναβλητικότητα του Κωνσταντίνου και κινήθηκαν αστραπιαία, ενεργοποιώντας το σχέδιο «ΠΡΟΜΗΘΕΥΣ» (Μελετόπουλος, 1994, 256).

Η ομάδα των φιλοβασιλικών στρατιωτικών, λίγους μήνες πριν πάρει τις οριστικές αποφάσεις για το κίνημα που σχεδίαζε, επιχείρησε κατ' επανάληψη να πείσει τον Κ. Καραμανλή να επιστρέψει στην Ελλάδα και να δημιουργήσει ένα ισχυρό Εθνικό Μέτωπο, που θα συνασπίζει την ΕΡΕ, το κόμμα Προοδευτικών του Μαρκεζίνη και τους αποστάτες της Ένωσης Κέντρου, ως αντίβαρο στο κομμουνιστικό μέτωπο της κυβέρνησης, όπως οι ίδιοι το αποκαλούσαν. Ο επίτιμος αρχηγός του ΓΕΣ, στρατηγός Καρδαμάκης, μαρτυρά σε επιστολή του στην εφημερίδα Ακρόπολις, στις 02/12/1976, ότι ως απεσταλμένος των Στρατιωτικών στο Παρίσι, τον Μάρτιο του 1967, ενημέρωσε τον Καραμανλή ότι εάν δεν επιστρέψει, να ηγηθεί της προσπάθειας, θα υπήρχε στρατιωτική παρέμβαση. Παρόλα αυτά ο Καραμανλής αρνήθηκε κάθε ανάμειξη στα πολιτικά πράγματα της Ελλάδας (Χατζηδάκης, 2018, 163-164). Το βράδυ λοιπόν της 20 Απριλίου 1967, όλα ήταν έτοιμα για το πραξικόπημα. Κατά τα λεγόμενα του Στ. Παττακού, ο Μακαρέζος, ο Παπαδόπουλος και ο ίδιος, ως πρωτεργάτες της επιχείρησης, αποφάσισαν να κινηθούν αυτόνομα, χωρίς να περιμένουν τη σύμφωνη γνώμη του Βασιλιά. Την επόμενη μέρα, την 21^η Απριλίου, τα τανκς βρέθηκαν σε κεντρικούς δρόμους των Αθηνών, και οι πρωτεργάτες του κινήματος προχώρησαν σε συλλήψεις ηγετικών πολιτικών προσώπων της εποχής (Βερέμης & Κολιόπουλος, 2006, 417). Αφού κατέλαβαν το Πεντάγωνο, οι πραξικοπηματίες κατευθύνθηκαν προς τα Βασιλικά ανάκτορα, όπου βρήκαν τον Κωνσταντίνο εντελώς απροετοίμαστο και τον ανάγκασαν να αποδεχθεί το πραξικόπημα, χωρίς όμως να τον συλλάβουν. Ο Βασιλιάς δέχθηκε να ορκίσει κυβέρνηση, υπό τον φιλοβασιλικό εισαγγελέα του Αρείου Πάγου Κωνσταντίνο Κόλλια, με υπουργούς τους συνταγματάρχες, το απόγευμα εκείνης της ημέρας, αποδεχόμενος προσωρινά ότι η δικτατορία ήταν η καλύτερη λύση για να αναβληθούν οι επικείμενες εκλογές. Με ένα πρόσωπο κοινής αποδοχής στην κυβέρνηση, όπως ήταν ο Κόλλιας, πίστευε ότι θα ελέγχει τα πράγματα και τις κινήσεις των δικτατόρων (Μπότσιου, 2016, 116). Την ίδια ώρα ο Βασιλιάς, διαβεβαίωνε τον Αμερικανό Πρόεδρο ότι δεν έχει πλέον τον έλεγχο του στρατού και ζητούσε βοήθεια από τις ΗΠΑ, με σκοπό να συμμορφώσουν τη στάση των Απριλιανών και παράλληλα να τον συμβουλέψουν για τις επόμενες κινήσεις του (Παπαχελάς, 1997, 325-326).

Σε μια πράξη παθητικότητας και αναποφασιστικότητας ο Κωνσταντίνος, το απόγευμα της 21^{ης} Απριλίου, προέβη στην ορκωμοσία της κυβέρνησης των συνταγματάρχων, δικαιολογώντας αργότερα την πράξη του, με το επιχείρημα, ότι ήθελε πάση θυσία να αποφύγει την αιματοχυσία και τον εμφύλιο διχασμό στη χώρα.

Ως μοναδική πράξη αντίδρασης, επέλεξε να φωτογραφηθεί σκυθρωπός και αγέλαστος, δίπλα στους δικτάτορες, εξηγώντας μεταγενέστερα ότι στόχευε με τον τρόπο αυτό, να περάσει στον λαό του ένα σαφές μήνυμα δυσαρέσκειάς του, προς το καθεστώς (Δεμισιώτης, 2023, ανακτήθηκε στις 17/06/23, από <https://shorturl.at/zHVXZ>). Η κυβέρνηση των Απριλιανών στην πραγματικότητα θεωρείται το αποτέλεσμα της βασιλικής υποταγής στη χούντα. Πίσω από την κυβέρνηση Κόλλια, υπήρχαν οι πρωτοστάτες του κινήματος που κατέλαβαν τα καίρια υπουργεία της χώρας. Με τους δικτάτορες να ελέγχουν απόλυτα την νέα κατάσταση, ο Βασιλιάς βρέθηκε απομονωμένος έχοντας χάσει κάθε δυνατότητα παρέμβασης (Μελετόπουλος, 1994, 261).

4.2. Ο η στάση και ο ρόλος του Κωνσταντίνου Β' μετά την επιβολή της δικτατορίας (1967-1974)

Ο Κωνσταντίνος, κατά τους πρώτους μήνες μετά την επιβολή της δικτατορίας στη χώρα, διατήρησε μια σχέση σύμπλευσης και συνεργασίας με τους Απριλιανούς. Το γεγονός ότι την κρίσιμη ώρα, είχε αποδεχθεί τις απαιτήσεις των συνταγματαρχών, τον έφερνε πλέον σε δίλημμα σχετικά με τις μετέπειτα κινήσεις του. Μια πιθανή αντίσταση στους δικτάτορες, υπό το κύρος του αξιώματός του, ήταν πολύ πιθανό να προκαλούσε αιματηρά επεισόδια ή και γενικευμένη αιματοχυσία με τα τραύματα του προηγούμενου εμφυλίου στη χώρα να είναι ακόμα νωπά. Από την άλλη, αξίζει να αναφερθεί και η αντίθετη άποψη, που υποστηρίζει ότι μια πιθανή άρνηση του Βασιλιά στην νομιμοποίηση των χουντικών, θα μπορούσε να τους αποπροσανατολίσει δημιουργώντας τους σημαντικά ζητήματα συνοχής (Μπότσιου, 2016, 118). Ο Κωνσταντίνος, τον Μάιο του ίδιου έτους, εξέφραζε στον Αμερικανό Πρέσβη Τάλμποτ, τις ανησυχίες του σχετικά με την τύχη των μελών της οικογένειάς του, καθώς πίστευε πως η χουντικοί θα τους κρατούσαν ομήρους. Σχεδίαζε λοιπόν, να τους στείλει στο εξωτερικό και έπειτα να προχωρήσει σε βασιλικό αντικίνημα και να εγκατασταθεί στη Βόρεια Ελλάδα, με σκοπό να ηγηθεί των στρατιωτικών δυνάμεων, που παρέμεναν φιλοβασιλικές. Σε κάθε περίπτωση, ξεκαθάρισε ότι όλες οι κινήσεις του έπρεπε να πραγματοποιούνται σε συνεργασία με τις ΗΠΑ, ούτως ώστε να μην ξαναβρεθεί απροετοίμαστος, όπως την ημέρα της 21^{ης} Απριλίου. Από την πλευρά του οι ΗΠΑ, στηρίζονταν στην διαφοροποίηση του Κωνσταντίνου από το καθεστώς των

συνταγματαρχών, ώστε να αναγκάσουν τους δικτάτορες σε υποχωρήσεις, υπό το φόβο της απώλειας της διεθνούς αναγνώρισης του απριλιανού καθεστώτος (Παπαχελάς, 1997, 370-371). Τον Νοέμβριο του ίδιου έτους, η Ελλάδα έφτασε πολύ κοντά σε πόλεμο με την Τουρκία, με συμπλοκές ανάμεσα σε Ελληνοκύπριους και Τουρκοκύπριους στα γεγονότα της Κοφίνου. Η επιλογή της χουντικής κυβέρνησης να αποδεχτεί τις τουρκικές πιέσεις για απομάκρυνση της ελληνικής μεραρχίας από την Κύπρο, κατέστησαν την νήσο έρμαιο της Τουρκικής απειλής και παράλληλα προσέφεραν στον Κωνσταντίνο την ευκαιρία που έψαχνε, να ανατρέψει τη χούντα εκμεταλλευόμενος τη δεινή διπλωματική ήττα των συνταγματαρχών (Παπαχελάς, 1997, 402-404).

Στις 13 Δεκεμβρίου του 1967, ο Βασιλιάς Κωνσταντίνος επιχείρησε «αντικίνημα», προς ανατροπή του καθεστώτος, το οποίο εκ του αποτελέσματος, χαρακτηρίστηκε από παιδαριώδη προετοιμασία και έλλειψη μυστικότητας. Συγκεκριμένα, ο Κωνσταντίνος, σε συνέντευξη του λίγα χρόνια μετά, θα παραδεχτεί ότι ενώ ήταν σίγουρος για τις κινήσεις των στρατευμάτων του και είχε εγγυήσεις για την αποτελεσματικότητά τους, εν τέλει διαψεύστηκε καθώς δε γνωρίζει ποιες ήταν οι αιτίες που απέτυχαν να πραγματοποιηθούν (Μπορδόκας, 2021, ανακτήθηκε στις 17/06/21, από <https://shorturl.at/dFP37>). Λίγα χρόνια αργότερα ο Σ. Μαρκεζίνης, ισχυρό πολιτικό στέλεχος την εποχής, έγραφε ότι η αποτυχία του βασιλικού κινήματος ήταν κάτι παραπάνω από αναμενόμενη, λόγω του γεγονότος ότι είχε προαναγγελθεί έντονα και από πολλά στόματα αλλά και επειδή εκδηλώθηκε εκτός Αθηνών (Μαρκεζίνης, 1994, 154). Το βασιλικό αντικίνημα προκάλεσε την οργή του Γ. Παπαδόπουλου, που ως αντίποινα απομάκρυνε περίπου 400 φιλοβασιλικούς αξιωματικούς, ενώ αρκετοί ακόμα δικάστηκαν και εξορίστηκαν. Ο Κωνσταντίνος ηττημένος, αναχώρησε αεροπορικώς για τη Ρώμη, όπου και εγκαταστάθηκε με την οικογένειά του. Το παιχνίδι είχε πλέον χαθεί για το παλάτι, με τον Βασιλιά να έχει τελειώσει πολιτικά (Μελετόπουλος, 1994, 261-262).

Καθόλη τη διάρκεια της δικτατορίας, ο Κωνσταντίνος δεν επιχείρησε κάποια δραστική ενέργεια κατά της χούντας. Ο Παπαδόπουλος, του έδινε το δικαίωμα να ελπίζει ότι κάποια μέρα θα επανερχόταν στην Ελλάδα, για να αναλάβει ξανά την εξουσία. Απεναντίας, μετά τη φυγή του στο εξωτερικό, ο δικτάτορας διόρισε αμέσως αντιβασιλέα τον Στρατηγό Ζωιτάκη και λίγα χρόνια αργότερα, ανέλαβε ο ίδιος ο Πρωθυπουργός αυτόν τον θεσμικό ρόλο. Μοναδικός διάυλος επικοινωνίας, μεταξύ του

Κωνσταντίνου και των Απριλιανών, απέμεινε ο Π. Πιπινέλης (μέχρι τον θάνατό του το 1970), ένας εκ των πολλών πρώην υποστηρικτών του Στέμματος, που συνεργάστηκε με τη Χούντα (Μελετόπουλος, 1994, 263-264). Κατά τα επόμενα έτη, ο Κωνσταντίνος αναρωτιόταν αν έπρεπε να επιστρέψει στην Ελλάδα, ώστε μέσω της χούντας, να διασφαλίσει τον βασιλικό θεσμό ή απλώς να περιμένει την ανατροπή του δικτατορικού καθεστώτος με παρέμβαση των ΗΠΑ. Βλέποντας την αδιαφορία της Αμερικής να αναλάβει πρωτοβουλίες, επί του θέματος, επιχείρησε να προσεγγίσει τον Καραμανλή, ώστε να ηγηθεί μιας συμμαχίας ενάντια στη χούντα. Ο Καραμανλής, παρότι παρότρυνε τον Βασιλιά να είναι σε διαρκή επικοινωνία με το καθεστώς, για να ενημερώνεται για τα τεκταινόμενα στη χώρα, απέρριπτε κάθε ιδέα επιστροφής στην Ελλάδα. Η ατολμία του Κωνσταντίνου, κατά την παραμονή του στο εξωτερικό, οδήγησε το αμερικανικό Υπουργείο Εξωτερικών να τον χαρακτηρίσει «αμελητέο παράγοντα στις επικείμενες εξελίξεις» (Μπότσιου, 2016, 122-123). Τον Μάιο του 1973, ομάδα φιλοβασιλικών αξιωματικών οργάνωσαν το «κίνημα του ναυτικού», μια προσπάθεια πραξικοπηματικής ανατροπής του Παπαδόπουλου. Η δράση αυτή απέδειξε στην υπόλοιπη Ευρώπη ότι οι χούντα δεν είχε καταφέρει να ελέγξει εξ ολοκλήρου το στράτευμα και υπήρχαν συγκεκριμένες μονάδες που προέβαλαν αντίσταση (Βερέμης & Κολιόπουλος, 2006, 424). Ο Κωνσταντίνος κατηγορήθηκε από τον Παπαδόπουλο, ως οργανωτής του πραξικοπήματος, από το εξωτερικό, χωρίς όμως να υπάρχουν σημαντικά στοιχεία για την όποια ανάμειξή του σε αυτό (Μελετόπουλος, 1994, 264). Ως αποτέλεσμα του γεγονότος, ο ισχυρός άνδρας του καθεστώτος ανακοίνωσε την εκθρόνιση του Κωνσταντίνου, την 1^η Ιουνίου 1973, και κήρυξε την επιθυμία του για εγκαθίδρυση «προεδρικής κοινοβουλευτικής δημοκρατίας», θέλοντας να αποκτήσει, με την κίνηση αυτή, μεγαλύτερο έλεγχο των ενόπλων δυνάμεων.

4.3. Η Μεταπολίτευση και το τέλος του θεσμού του θεσμού της μοναρχίας

Η κίνηση των μονάδων του Ναυτικού, τον Μάιο του 1973, που θεωρήθηκε σκευωρία του Βασιλιά, έδωσε ουσιαστικά την αφορμή στον Γ. Παπαδόπουλο να προωθήσει ανοιχτά την κατάργηση του Μοναρχικού θεσμού. Το καθεστώς από εκείνο το σημείο και έπειτα εμφανιζόταν ως αβασίλευτη προεδρική δημοκρατία, ενώ

διενεργήθηκε δημοψήφισμα για το πολιτειακό, την ώρα που η χώρα βρισκόταν ακόμα υπό στρατιωτικό νόμο. Το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος του Ιουλίου του 1974, επικύρωσε με 78,4% την αβασίλευτη δημοκρατία και ανέδειξε τον Παπαδόπουλο πρόεδρο της Δημοκρατίας (Βερέμης & Κολιόπουλος, 2006, 424). Στην συνέχεια, πρωθυπουργός της χώρας διορίστηκε ο Σ. Μαркеζίνης και οι δικτάτορες επεδίωξαν την σταδιακή μετατροπή του καθεστώτος σε μια «ελεγχόμενη και κατευθυνόμενη δημοκρατία», ενώ παράλληλα ανακήρυξε την διενέργεια εκλογών, πριν από τα τέλη του 1974. Το άνοιγμα του Παπαδόπουλου σε πολιτικούς του παρελθόντος, για να λάβουν μέρος στις εκλογές, σε συνδυασμό με την απομάκρυνση από την κυβέρνηση ορισμένων στρατιωτικών, που είχαν υποστηρίξει το πραξικόπημα του 1967, προκάλεσε την απώλεια στήριξης της βάσης του στρατεύματος, προς τους Απριλιανούς. Ένα επίσης σημαντικό αποτέλεσμα της προσπάθειας του δικτάτορα να «χαλαρώσει» το χουντικό καθεστώς ήταν η αύξηση της κριτικής στο πρόσωπό του, τόσο από άλλα πρώην ή νυν στελέχη του καθεστώτος, όσο και από τον ελληνικό λαό. Φοιτητικές διαδηλώσεις μεγάλης κλίμακας, με αποκορύφωμα την κατάληψη του Μετσόβιου Πολυτεχνείου τον Νοέμβριο του 1973, εκδηλώθηκαν σε όλη τη χώρα και απέδειξαν την εναντίωση του λαού απέναντι στο καθεστώς της 21^{ης} Απριλίου (Clogg, 2015, 224-245). Ο λαός είχε αρχίσει να δείχνει την αντίθεσή του προς τη στρατιωτική ηγεσία, με αντιδικτατορικές διαδηλώσεις που έλαβαν χώρα στην κηδεία του Γ. Παπανδρέου, στις 3 Νοεμβρίου 1968 και στην κηδεία του Γ. Σεφέρη τον Σεπτέμβριο του 1971. Η είσοδος του τανκ στο χώρο του Πολυτεχνείου και οι βίαιες μέθοδοι καταστολής του κινήματος που ακολούθησαν, δημιούργησαν ένα ισχυρό λαϊκό μέτωπο, που ζητούσε την ανατροπή του Παπαδόπουλου. Τα γεγονότα αυτά έδωσαν την αφορμή στον ταξίαρχο Δ. Ιωαννίδη, που κατείχε το ρόλο του Διοικητή της Στρατιωτικής Αστυνομίας (ΕΣΑ), να ανατρέψει τον Γ. Παπαδόπουλο (Παπαδημητρίου, 2010, 234).

Το δικτατορικό καθεστώς Ιωαννίδη ήταν ιδιαίτερα σκληρό, τόσο ως προς εκείνους που θεωρούσε πολιτικούς του εχθρούς αλλά και ως προς τους ιδεολογικούς του αντιπάλους. Θεωρείται δε υπεύθυνο για την προδοτική του στάση κατά τα γεγονότα της τουρκικής εισβολής στην Κύπρο. Σε μια προσπάθεια νομιμοποίησης της εξουσίας τους, οι νέοι σκληροπυρηνικοί στρατιωτικοί του Δ. Ιωαννίδη, ενεπλάκησαν σε μια στρατιωτική περιπέτεια που οδήγησε στην ολοκληρωτική τους πτώση. Αρχικά, επεδίωξαν να εξαναγκάσουν τον Μακάριο να αποδεχθεί την Αθήνα ως το «εθνικό κέντρο» του ελληνισμού και να επιχειρήσουν την ένωση της μεγαλονήσου με την

Ελλάδα. Τον Ιούλιο του 1974, οργάνωσαν ένα στρατιωτικό πραξικόπημα με στόχο την ανατροπή της κυπριακής κυβέρνησης, αναγκάζοντας τον Μακάριο να δραπετεύσει από το νησί. Η τουρκική κυβέρνηση, άδραξε την ευκαιρία και δήθεν επικαλούμενη τους συνταγματικούς όρους της συμφωνίας του 1960, εισέβαλαν και κατέλαβαν το βόρειο τμήμα του νησιού στις 20 Ιουλίου 1974. (Καλύβας, 2015, 187-188). Η ανικανότητα της δικτατορίας να αντιμετωπίσει την τουρκική εισβολή, οδήγησε στην εσωτερική της κατάρρευση και την σταδιακή αποκατάσταση της δημοκρατίας. Στρατιωτικοί ηγέτες και ανώτερα μέλη του πολιτικού βίου πήραν την απόφαση να καλέσουν στην Ελλάδα τον Καραμανλή, ώστε η χώρα να επιστρέψει σε καθεστώς δημοκρατικής διακυβέρνησης. Την νύχτα της 24^{ης} Ιουλίου, ο Καραμανλής, επέστρεψε στην Αθήνα και σχημάτισε επείγοντως κυβέρνηση «εθνικής ενότητας», εν μέσω σφοδρών πανηγυρισμών, καθώς θεωρούνταν αποδεκτός τόσο από τους παραδοσιακούς συντηρητικούς όσο και από τους μετριοπαθείς κεντρώους. Η νέα μεταβατική κυβέρνηση που σχηματίστηκε, επιχείρησε μια ομαλή μετάβαση από τα δεινά της στρατιωτικής διακυβέρνησης, σε μια μορφή πολυφωνικής δημοκρατίας και εκδημοκρατισμού των πολιτικών θεσμών της χώρας, με την νομιμοποίηση του ΚΚΕ, να αποτελεί σημαντικό δείγμα της επιθυμίας για ριζικές αλλαγές. Κατά την πρώιμη περίοδο της μεταπολίτευσης ο Καραμανλής αναδείχθηκε πολιτικά κυρίαρχος και μπόρεσε να δώσει τον τόνο τόσο στις εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις, όσο και στις κεντρικές επιλογές της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Σε αυτό βοήθησε φυσικά η μεγάλη εκλογική νίκη του, όπου έλαβε το 54% των ψήφων. Επόμενος σταθμός ήταν η οριστική επίλυση του πολιτειακού ζητήματος (Clogg, 2015, 231-232).

Αξιοσημείωτη πρέπει να θεωρείται η στάση του Βασιλιά Κωνσταντίνου, την ώρα που στην Ελλάδα έτρεχαν όλες αυτές οι πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις. Κατά τα τελευταία έτη της δικτατορίας και μετά το δημοψήφισμα ο θεσμός είχε απαξιωθεί πλήρως, και ελάχιστοι ήταν οι Έλληνες πολίτες, που ανέμεναν ως σωτήρια την οποιαδήποτε επανενεργοποίηση του Κωνσταντίνου στην πολιτική σκηνή της χώρας. Θα θεωρούνταν ιδανική ευκαιρία για τον εξόριστο Βασιλιά, η άμεση επιστροφή του στη χώρα, για να ελέγξει τα γεγονότα, κατά τις κρίσιμες ώρες της τουρκικής εισβολής στην Κύπρο, καθώς θα αποδείκνυαν χαρακτηριστικά όπως ο πολιτικός ανδρισμός και η φιλοπατρία. Παρόλα αυτά, επέλεξε να επαναλάβει την ίδια αναποφασιστικότητα που είχε επιδείξει και κατά την παρουσία του στον ελληνικό θρόνο, βρέθηκε μακριά από τις εξελίξεις και κατά συνέπεια απαξιώθηκε από τον λαό. Σε συνέντευξη του σε

τηλεοπτική εκπομπή το 1993, υποστήριξε την άποψη ότι ο Κ. Καραμανλής ευθύνεται για την απουσία του Στέμματος, μετά την πτώση της δικτατορίας, καθώς ο μετέπειτα πρωθυπουργός απέφυγε να τον ειδοποιήσει να επιστρέψει μαζί του στη χώρα, όπως είχαν συμφωνήσει, στο εξωτερικό, λίγους μήνες πριν (Μελετόπουλος, 1994, 265).

Η νεοεκλεγείσα κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας υπό τον Κωνσταντίνο Καραμανλή, αποφάσισε την διενέργεια δημοψηφίσματος για το πολιτειακό στις 8 Δεκεμβρίου του 1974. Οι πολιτικές δυνάμεις της εποχής απέφυγαν να προσκαλέσουν τον Κωνσταντίνο στην Ελλάδα, ενόψει των εκλογικών διαδικασιών, με τον ίδιο να προσπαθεί να κερδίσει την εύνοια των Ελλήνων, από απόσταση, μέσω τηλεοπτικών διαγγελμάτων. Την ίδια ώρα, τα κεντρώα και αριστερά κόμματα στη χώρα διοργάνωναν εκστρατείες κατά της επιστροφής του, ενώ ο Καραμανλής τηρούσε μια στάση ουδετερότητας, μη θέλοντας να αποξενώσει τους φιλοβασιλικούς ψηφοφόρους της παράταξής του. Το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος, ανέδειξε την λαϊκή επιθυμία για αβασίλευτή δημοκρατία, δίνοντας της υπερδιπλάσιο ποσοστό (69,18%) έναντι της βασιλευομένης (30,82%) (Μπότσιου, 2016, 126-127), αποτυπώνοντας σε μεγάλο βαθμό την απογοήτευση των Ελλήνων από τη στάση της Βασιλείας, ήδη κατά την περίοδο 1965-66, κυρίως κατά τα κρίσιμα έτη της επταετίας και την απώλεια τμήματος της Κύπρου. Ο Κωνσταντίνος δέχθηκε και αναγνώρισε το αποτέλεσμα της λαϊκής ετυμηγορίας, χωρίς ωστόσο να παραιτηθεί από τα δικαιώματά του στον ελληνικό θρόνο. Σε δήλωσή του, ευχήθηκε *«ολοψύχως οι εξελίξεις να δικαιώσουν το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος»* (Σαν Σήμερα, ανακτήθηκε στις 19/06/2022 από <https://www.sansimera.gr/articles/1323>). Από το 1974 κατοικούσε στην Αγγλία, ενώ για πρώτη φορά επισκέφθηκε την Ελλάδα στις 12 Δεκεμβρίου 1981, για να παρευρεθεί στην κηδεία της μητέρας του Φρειδερίκης, στο βασιλικό κτήμα της Δεκέλειας. Ο Κωνσταντίνος επέστρεψε για δεύτερη φορά το 1993 στη χώρα, πραγματοποιώντας αυτή τη φορά ιδιωτική επίσκεψη.

Αξίζει να αναφερθεί η διαμάχη του έκπτωτου βασιλιά Κωνσταντίνου, με την κυβέρνηση του Α. Παπανδρέου, το 1994, με αφορμή την δήμευση της βασιλικής περιουσίας και την ακύρωση της ιθαγένειας του. Η βασιλική οικογένεια κατέφυγε στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων ισχυριζόμενη ότι παραβιάζονται τα δικαιώματα της ιδιοκτησίας της, ενώ για το θέμα του ονόματος, κατηγόρησε την ελληνική κυβέρνηση για προσβολή της προσωπικότητας και της ιδιωτικής της ζωής, σχετικά με την επιβολή του επωνύμου Γλύξμπουργκ (Ethnos.gr, *Η περιουσία του*

Γλύξμπουργκ: Τα κοντέινερ με την αμύθητη περιουσία που εξαφανίστηκαν από το Τατόι και η μακροχρόνια σύγκρουση, ανακτήθηκε στις 20/06/23, από <https://shorturl.at/ivELU>). Ο Τέως Βασιλιάς κατάφερε να πάρει ως αποζημίωση το ποσό των 13,7 εκατομμυρίων ευρώ, ενώ διεκδικούσε μια αποζημίωση ύψους 161,1 δισεκατομμυρίων δραχμών. Μετά τη λήξη της δικαστικής διαμάχης με την Ελληνική Δημοκρατία ο Κωνσταντίνος και η οικογένειά του επέστρεψαν στη χώρα όπου διέμεναν μόνιμα τα τελευταία χρόνια. Ο τέως Βασιλιάς Κωνσταντίνος πέθανε στις 10 Ιανουαρίου 2023, σε ηλικία 82 ετών, μετά από πολλές εισαγωγές στα νοσοκομεία, παίρνοντας μαζί του τον τίτλο του τελευταίου Βασιλιά των Ελλήνων.

Συμπεράσματα

Ο θεσμός της Βασιλείας στη χώρα μας, έχει πλούσια και μακρά ιστορία, που εκτείνεται από την δημιουργία του νέου ελληνικού κράτους το 1830 έως και της κατάργησή του, με τη μέθοδο του δημοψηφίσματος το 1974. Παρότι, εισήχθη στη χώρα μας από τις ξένες Μεγάλες Δυνάμεις της εποχής και δεν αποτέλεσε εξ αρχής λαϊκή επιθυμία, κατάφερε να συνδυαστεί με σημαντικά ιστορικά γεγονότα, που εξελίχθηκαν στην Ελλάδα και να αποκτήσει, κατά την παρουσία της στον τόπο, ένθερμους υποστηρικτές και ορκισμένους εχθρούς – ιδίως μετά τον Εθνικό Διχασμό. Ο ρόλος του Στέμματος μπορεί να θεωρηθεί διττός. Από τη μια, σε μια πρώτη περίοδο, παρείχε εγγύηση στις ξένες δυνάμεις για την σωστή λειτουργία του ελληνικού κράτους, τον έλεγχο του στρατού και την ορθή τήρηση των νόμων του Συντάγματος, επαγρυπνώντας για την συνοχή των θεσμών εξουσίας. Από την άλλη, αποτελούσε «λαϊκό αποκούμπι», έχοντας την υποχρέωση να στέκεται δίπλα σε κάθε Έλληνα και κάθε Ελληνίδα, που στο πρόσωπο του Βασιλιά έβλεπε έναν «Μεσσία» και είχε συνδυάσει την μορφή του ανώτατου άρχοντα, με την εθνική ολοκλήρωση. Ορισμένοι Βασιλείς κατάφεραν σε μεγάλο βαθμό, να πλησιάσουν τους στόχους αυτούς και να αγαπηθούν από το λαό τους, ενώ άλλοι, μέσω ισχυρών παρεμβάσεων και εγωιστικών κινήσεων, οδήγησαν αρκετές φορές τη χώρα σε διχαστικές διαμάχες, εμφύλιες συγκρούσεις και πολιτικές εκτροπές.

Διαχρονικά ο ανώτατος άρχων κατείχε σημαίνοντα ρόλο στη λειτουργία και τη συνοχή του στρατεύματος, έχοντας τον απόλυτο έλεγχο των ενόπλων δυνάμεων. Η σχέση αυτή άρχισε να διαβρώνεται και να φθίνει σταδιακά, με αποκορύφωμα το

πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου, οπού υπόγειες παραστρατιωτικές ομάδες, δρούσαν παρασιτικά εντός του στρατού, χωρίς να γίνουν αντιληπτές από το Στέμμα. Αντίστοιχες, αρνητικές συνέπειες των βασιλικών παρεμβάσεων, εντοπίζονται ιστορικά και κατά τις διαμάχες τους με ισχυρά πολιτικά πρόσωπα της εκάστοτε εποχής. Η εναντίωση των Ανακτόρων στον Βενιζέλο, τον Παπάγο, τον Καραμανλή και τέλος τον Γ. Παπανδρέου, ζημίωσαν αρκετές φορές τη χώρα, με τον εκάστοτε Βασιλιά να παραβλέπει τον θεσμικό του ρόλο και να επιχειρεί ωμές παρεμβάσεις στην πολιτική ζωή του τόπου, παρερμηνεύοντας και καταπατώντας το σύνταγμα. Κατά συνέπεια, επέβαλε ισχυρά διλλήματα στην κοινωνία, που καλούνταν να επιλέξει ανάμεσα στον πολιτικό και τον θεσμικό άρχοντα. Η στάση του λαού απέναντι στο Στέμμα, παρουσίασε σημαντικές διακυμάνσεις, με τα ποσοστά υπέρ ή κατά της Βασιλείας, να παρατηρούν αισθητή διαφοροποίηση από εποχή σε εποχή. Η ιδιοτέλεια του βασιλικού οίκου, στάθηκε αρκετές φορές εμπόδιο σε μια ειλικρινή και ουσιαστική επαφή των Βασιλέων με την κοινωνία, δημιουργώντας την αντίληψη ότι ο θεσμός αποτελεί ξένο σώμα. Η προβληματική αυτή πορεία απομόνωσε τον βασιλικό θεσμό και πλήγωσε την αξία του πολιτεύματος, της Βασιλευομένης Δημοκρατίας.

Το στοιχείο της ευνοιοκρατικής και αντιδημοκρατικής κληρονομικότητας, οι παραινήσεις επικίνδυνων συμβούλων προς τους Βασιλείς και η επιδίωξη ανάπτυξης πρωτεύοντα ρόλου στα πολιτικά πράγματα του τόπου, έφθειραν το θεσμό και οδήγησαν στην σταδιακή απαξίωσή του από τη μεγαλύτερη μερίδα των Ελλήνων. Το λαϊκό αυτό αίσθημα αποτυπώθηκε ξεκάθαρα, κατά το τελικό δημοψήφισμα του 1974, όπου οι Έλληνες επέλεξαν να απαλλαγούν οριστικά από τον μοναρχικό θεσμό και να αποδοκιμάσουν ηχηρά τη στάση του Στέμματος στη χώρα μας σε κρίσιμες στιγμές, όπως π.χ η τουρκική εισβολή στην Κύπρο. Ο θάνατος του τελευταίου Βασιλιά της Ελλάδας, του Κωνσταντίνου Β' τον Ιανουάριο του 2023, ανακίνησε ιστορικές μνήμες αλλά και ακραίες πεποιθήσεις νοσταλγών του Στέμματος, που τίθενται ακόμα και σήμερα ανοιχτά υπέρ της εγκαθίδρυσης μοναρχικού πολιτεύματος στη χώρα μας. Ο Κωνσταντίνος, ακόμα και κατά το θάνατό του, ως σύμβολο πια, ανέδειξε δύο διαφορετικούς ιδεολογικούς κόσμους, που συμβιώνουν εντός του ελληνικού κράτους και υπερασπίζονται διαφορετικές αξίες και ιδανικά. Χρέος μας είναι να διαφυλάξουμε τις αρετές της δημοκρατίας, οι οποίες δε μας χαρίστηκαν, αλλά κερδήθηκαν με αίμα και αυταπάρνηση και να μην χαρίζουμε την ανεξαρτησίας μας σε ξενόφερτους θεσμούς, που θεωρούνται υπεύθυνοι για αρκετά από τα δεινά που έβλαψαν τον τόπο,

κυρίως κατά τον προηγούμενο αιώνα. Προτείνεται η συζήτηση για τη Βασιλεία να παραμένει σε αυθεντικές θεωρητικές συζητήσεις και να μην γίνεται ευκαιρία για πιθανή ανακίνηση του πολιτειακού ζητήματος, από τις νεότερες γενιές.

Βιβλιογραφία

Brewer D. (2016), *Ελλάδα 1940-1949 – Πόλεμος, Κατοχή, Αντίσταση, Εμφύλιος*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα.

Clogg R. (2015), *Συνοπτική Ιστορία της Ελλάδας 1770-2013*, Εκδόσεις Κάτοπτρο, Αθήνα.

(Anonymus), «Η περιουσία του Γλύξμπουργκ: Τα κοντέινερ με την αμύθητη περιουσία που εξαφανίστηκαν από το Τατόι και η μακροχρόνια σύγκρουση», Ethnos.gr, ανακτήθηκε στις 20/06/23, από <https://shorturl.at/ivELU>.

Gerolymatos A. (2018), *Εμφύλιος Ελλάδα 1943-1949, Ένας διεθνής πόλεμος*, Εκδόσεις Διόπτρα, Αθήνα.

Αλιβιζάτος Ν. (1981), *Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία (1821-1941)*, (τ. 1), Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα.

Βακαλόπουλος Κ. (2008), *Νεοελληνική Ιστορία (1204-1940)*, Εκδόσεις Σταμούλης, Θεσσαλονίκη.

Βεντήρης Γ. (1931), *Η Ελλάς του 1910-1920*, τ.1, Εκδόσεις Πυρσός, Αθήνα.

Βερέμης Θ. & Κολιόπουλος Γ. (2006), *Ελλάς Η Σύγχρονη Συνέχεια*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα.

Γαρουφαλιάς Π. (1982), *Ελλάς και Κύπρος – Τραγικά Σφάλματα, Ευκαιρίες που χάθηκαν*, Αθήνα.

Δεμισιώτης Ν. (2023), Τέως βασιλιάς Κωνσταντίνος: Η περιβόητη φωτογραφία με τους χουντικούς, reader.gr, ανακτήθηκε στις 17/06/2023, από <https://shorturl.at/zHVXZ>.

Δημητράκος Δ. (1989), *Κώστας Καραμανλής. Πολιτική βιογραφία, τόμος Α' (1918-1961). Από την αντίσταση στην πολιτική*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.

Καλύβας Σ. (2015), *Καταστροφές και Θρίαμβοι*, Εκδόσεις Παπαδόπουλος, Αθήνα.

Καραγεώργος Δ. (2015), *Η διαδρομή του Ελληνικού Συναγερμού από την ίδρυσή του ως την αδρανοποίησή του, 1951-1956*, Διδακτορική διατριβή ΕΚΠΑ, Αθήνα.

Κοντογιαννίδης Τ. (2018), «Στρατηγέ! Να συλλάβετε τον Στρατάρχη!», now24.gr, ανακτήθηκε στις 28/06/2023, από <https://shorturl.at/gwFMY>.

Κούσουλας Δ. (1971), *Επανάστασις και Ήττα – Η ιστορία του ΚΚΕ 1918-1949*, Εκδόσεις Καμπανάς, Αθήνα.

Κωστής Κ. (2018), *Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας*, Πατάκης, Αθήνα.

Λιάκος Α. (2023), *Ο ελληνικός 20^{ος} αιώνας*, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα.

Λιναρδάτος Σ. (1977), *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ.1, Εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα.

Μαρκεζίνης Σ. (1994), *Σύγχρονη πολιτική ιστορία της Ελλάδος*, τ. 3, Εκδόσεις Πάπυρος, Αθήνα.

Μαυρογορδάτος Γ. (2002), «Κωνσταντίνος Α΄ ο Δωδέκατος», στο: *Ε Ιστορικά*, τχ. 151, σελ. 16-21, ανακτήθηκε στις 19/06/2023, από: <https://shorturl.at/mnsTY>.

Μαυρογορδάτος Γ. (2003). *Οι πολιτικές εξελίξεις*. Στο: Β. Παναγιωτόπουλος (Επιμ.), *Ιστορία του νέου ελληνισμού, 1770-2000*, τ. 6, Αθήνα, Τα Νέα και Ελληνικά Γράμματα, σελ. 9-30.

Μαυρογορδάτος Γ. (2015), *Ο Εθνικός Διχασμός 1915*, Εκδόσεις Πατάκης, Αθήνα.

Μελάς Γ. (2000), *Κωνσταντίνος – Αναμνήσεις του Πρώην Γραμματέως του*, University Studio Press, Αθήνα.

Μελετόπουλος Μ. (1994), *Η Βασιλεία στην Νεώτερη Ελληνική Ιστορία*, Εκδόσεις Νέα Σύνορα- Λιβάνης, Αθήνα.

Μπορδόκας Κ. (2021), «Κίνημα Κωνσταντίνου, η αποτυχημένη δικτατορία που δεν ζήσαμε», tvxs.gr, ανακτήθηκε στις 17/06/23, από <https://shorturl.at/aijsT>.

Μπότσιου Κ (2008), «Η αρχή του τέλους της Βασιλευμένης – Στέμμα και κρίση ηγεμονίας τη δεκαετία του '60». Στο: Ρήγος Α. & Σεφεριάδης Σ. & Χατζηβασιλείου Ε. (επιμ.), *Η σύντομη δεκαετία του '60*, Εκδόσεις Καστανιώτης, Αθήνα, σελ. 103-125.

Μπότσιου Κ. (2009), «Το Στέμμα και ο Συμμαχικός Παράγοντας 1961-1967». Στο: Βασιλάκης Μ. (επιμ.), *Από τον Ανένδοτο στη Δικτατορία*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, σελ. 91-109.

Μπότσιου Κ. (2016), «Οι σχέσεις του Στέμματος με τη δικτατορία των Συνταγματαρχών». Στο: Σουρλάς Π., *Η δικτατορία των Συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της δημοκρατίας*, Πρακτικά Συνεδρίου, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα, 113-135.

Νικολακόπουλος Η. (2004), «Ελεγχόμενη Δημοκρατία – Από το τέλος του Εμφυλίου ως τη Δικτατορία». Στο: Νικολακόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ.9, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σελ. 9-46.

Νικολακόπουλος Η. (2013), *Η Καχεκτική Δημοκρατία – Κόμματα και Εκλογές 1946-1967*, Εκδόσεις Πατάκης, Αθήνα.

Ντριώ Ε. (1930), *Ο Βασιλεύς Κωνσταντίνος – Θρύλος και Ιστορία*, Εκδόσεις Τύποις Πρώιας, Αθήνα.

Παπαδημητρίου Δ. (2010), «Επισκόπηση της ιστορικής εξέλιξης της ελληνικής κοινωνίας κατά τον 20^ο αιώνα». Στο: Μουσιδής Α. & Σακελλαρόπουλος Σ. (επιμ.), *Η Ελλάδα στον 19^ο & 20^ο αιώνα*, Εκδόσεις Τόπος, Αθήνα.

Παπαχελάς Α. (1997), *Ο Βιασμός της Ελληνικής Δημοκρατίας*, Εκδόσεις Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα.

Πετρίδης Π. (1999), *Η Βασιλεία των Γλόξμπουργκ στην Ελλάδα (1863-1974) - Συμβολή στην Απομυθοποίηση της Δυναστείας*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.

Πετρίδης Π. (2000), *Εξουσία και παραεξουσία στην Ελλάδα (1957-1967) – Απόρρητα Ντοκουμέντα*, Εκδόσεις Άγγελος Σιδεράτος, Αθήνα.

Πιπινέλης Π. (1951), *Γεώργιος Β' (1890-1947)*, Εκδόσεις ariston books, Αθήνα.

Πιπινέλης Π. (1959), *Η διαχείριση του Κυπριακού ζητήματος κατά τα τελευταία έτη*, Αθήναι.

Ράλλης Γ. (2002), *Με ήσυχη τη συνείδηση*, Εκδόσεις Ποταμός, Αθήνα.

Ριζάς Σ. (2008), *Η Ελληνική Πολιτική μετά τον Εμφύλιο πόλεμο – Κοινοβουλευτισμός και Δικτατορία*, Εκδόσεις Καστανιώτης, Αθήνα.

Ριζάς Σ. (2011), *Από την Απελευθέρωση στον Εμφύλιο*, Εκδόσεις Καστανιώτης, Αθήνα.

Σαν Σήμερα, Βιογραφίες, *Πάυλος Α, χ.χ*, Ηλεκτρονική έκδοση, ανακτήθηκε στις 13/06/23 από <https://www.sansimera.gr/biographies/1238>

Στεφανίδης Ι. (1999), *Από τον Εμφύλιο στον Ψυχρό Πόλεμο – Η Ελλάδα και ο συμμαχικός παράγοντας (1949-1952)*, Εκδόσεις Προσκήνιο, Αθήνα.

Τσουνάκος Ο. (2000), “Από την Άνοδο της Ένωσης Κέντρου στη Δικτατορία 1963-1967”, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους – Σύγχρονος Ελληνισμός από το 1941 έως το τέλος του αιώνα*, τ.16, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, σελ. 208-223.

Τσαρδανίδης Χ. (2010), «Η ελληνική εξωτερική πολιτική κατά τον 20^ο αιώνα». Στο: Μουσιδής Α. & Σακελλαρόπουλος Σ., *Η Ελλάδα στον 19^ο & 20^ο αιώνα – Εισαγωγή στην Ελληνική Κοινωνία*, Εκδόσεις Τόπος, Αθήνα.

Φρειδερίκη Βασίλισσα (1971), *Μέτρον Κατανοήσεως*, Βιβλιομεταφραστική, Αθήνα.

Χαλκιαδάκης Ε. (2020), *Νεότερη Ελληνική & Ευρωπαϊκή Ιστορία. Από τη Γαλλική και την Ελληνική Επανάσταση μέχρι τις απαρχές του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου*, Πανεπιστημιακές Σημειώσεις, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Παιδαγωγικό τμήμα δημοτικής εκπαίδευσης, Ρέθυμνο.

Χαριτόπουλος Δ. (2009), *Άρης ο αρχηγός των ατάκτων – Ιστορική βιογραφία*, Εκδόσεις Τόπος, Αθήνα.

Χατζηβασιλείου Ε. (2001), *Η άνοδος του Κωνσταντίνου Καραμανλή στην εξουσία*, Εκδόσεις Πατάκης, Αθήνα.

Χατζηδάκης Μ. (2017), *Ανοίγουμε τον φάκελο της Κύπρου 1950-1974*, Εκδόσεις Πελασγός, Αθήνα.

Χατζηδάκης Μ. (2018), *Γιατί και πώς έγινε η επανάσταση του 1967: Προπαρασκευή - Έπικράτησις & Πολιτική Ανάλυσις*, Εκδόσεις Πελασγός, Αθήνα.

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.